

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φιλοσοφική Σχολή- Τμήμα Φιλοσοφίας

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τμήμα Φιλοσοφίας

ΔΙΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία Των Επιστημών

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΘΕΜΑ:

Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ RAWLS, ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ

ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: Ελληνική Φιλοσοφία-Φιλοσοφία των Επιστημών

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΑΛΤΣΑΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Σεπτέμβριος 2024

**Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ RAWLS, ΚΑΙ
Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ**

"Η έγκρισις τής παρούσης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας υπό τής Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων δεν ύποδηλοΐ την άποδοχήν των γνωμών της συγγραφέως".

Ευχαριστώ, από καρδιάς τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Καλτσά Σπυρίδωνα για την αμέριστη στήριξη και την πολύτιμη καθοδήγηση του, σε κάθε στάδιο της διπλωματικής μου εργασίας. Οι παρατηρήσεις και οι συμβουλές του, συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαμόρφωση αυτής της μελέτης.

Ευχαριστώ, τους καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, στο πλαίσιο του οποίου εκπονήθηκε η παρούσα εργασία, που διεύρυναν τους ορίζοντες της σκέψης μου, και με καθοδήγησαν σε νέα μονοπάτια γνώσης και κατανόησης.

Ευχαριστώ τους συμφοιτητές μου, για την πολύτιμη συνεργασία, την αλληλοϋποστήριξη και τις συζητήσεις που μοιραστήκαμε. Μαζί δημιουργήσαμε ένα περιβάλλον μάθησης, που έκανε αυτή την εμπειρία ακόμη πιο πλούσια και ουσιαστική.

Ευχαριστώ θερμά, την κα Ευσταθίου Φανή, για την άμεση και αποτελεσματική υποστήριξη της σε ότι χρειάστηκα κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Ευχαριστώ τους συναδέλφους μου στη δουλειά, που με ανέχτηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της απαιτητικής περιόδου.

«Ἄνθρωπος ἔστιν ὁ ὑπὸ φύσιν ἀγαθός, ὁ δὲ ἀγαθὸς ὧν ἔχει καὶ ἀρετὴν.»

Αριστοτέλης, Ρητορική, 1362a

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	6
Εισαγωγή.....	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΗΘΙΚΗ-ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.....	12
Οι απαρχές της ηθικής φιλοσοφίας.....	12
Η ηθική φιλοσοφία-οι βασικές αρχές της.....	14
Αρεταϊκή ηθική.....	15
Η καντιανή ηθική.....	17
Αρεταϊκή ηθική- καντιανή ηθική.....	18
Η καντιανή ηθική ως θεμέλιο της ηθικής θεωρίας του Rawls.....	19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ RAWLS.....	21
Ο φιλελευθερισμός.....	21
Ο πολιτικός φιλελευθερισμός του Rawls.....	22
Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης	22
Οι δύο αρχές της δικαιοσύνης.....	23
Η ιδέα της πρωταρχικής θέσης.....	24
Το πέπλο της άγνοιας.....	24
Τα πρωταρχικά αγαθά και το πρόβλημα των διαπροσωπικών συγκρίσεων.....	25
Τα πρωταρχικά αγαθά ως ανάγκη των πολιτών.....	27
Η ανάγκη μιας θεωρίας του αγαθού.....	27
Ο ορισμός του αγαθού.....	29
Αντιθέσεις μεταξύ του ορθού και του αγαθού.....	30
Η ιδέα της προτεραιότητας του ορθού.....	31
Πως η πολιτική αντίληψη επηρεάζει την ιδέα περί αγαθού.....	31
1. Η ιδέα της αγαθότητας ως ορθολογικότητας.....	32

2. Επιτρεπτές αντιλήψεις του αγαθού και πολιτικές αρετές.....	32
3. Η ιδέα του αγαθού μιας εύτακτης κοινωνίας.....	34
4. Η ιδέα των επιτρεπτών περιεκτικών αντιλήψεων του αγαθού.....	35
Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία είναι εντελής;.....	36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη.....	37
Οι αρετές στην αριστοτελική φιλοσοφία.....	38
Το αγαθόν στην αριστοτελική φιλοσοφία.....	40
Η έννοια του αγαθού στην πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη.....	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ-RAWLS:ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

α) Η δικαιοσύνη της πόλεως και η δικαιοσύνη της κοινωνίας.....	46
β) Η πολιτική μορφή των αρχών της δικαιοσύνης του Rawls και ο χαρακτήρας των αξιών στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη.....	48
γ) Το ορθολογικό σχέδιο ζωής και η ευδαιμονία.....	49
δ) «Η αριστοτελική αρχή» του Rawls, και οι πιθανές επιρροές ή συγκλίσεις με την αριστοτελική φιλοσοφία.....	53

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	54
--------------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	60
--------------------------	-----------

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	61
-------------------------------	-----------

ΠΗΓΕΣ	61
--------------------	-----------

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ.....	62
--------------------------------	-----------

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι η προσπάθεια ανάδειξης δύο θεωρητικών εκδοχών, της φιλοσοφικής θεωρίας του Rawls, από την μια πλευρά, όπως παρουσιάζεται μέσα από το κύριο έργο του, τη *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, (A Theory of justice), σχετικά με τη θεώρηση του αγαθού, και την έννοια του αγαθού στον Αριστοτέλη, από την άλλη.

Οι δύο αυτές φιλοσοφικές θεωρήσεις, συντάχθηκαν σε διαφορετικές εποχές, και εκφράζουν αντιλήψεις και απόψεις της πολιτικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων. Για αυτό η μέθοδος που ακολουθείται, σκοπεύει σε μια γόνιμη παρουσίαση των βασικών τους σημείων, μέσα από την αξιοποίηση και διερεύνηση των πηγών της ηθικής και της πολιτικής.

Επιχειρείται μια συγκριτική παρουσίαση των δύο θεωριών, διότι μας ενδιαφέρει η συγκρότηση της κοινωνίας, και η δημόσια παρουσία του πολίτη, αλλά και η συγκρότηση των σχεδίων του ανθρώπου, που θα τον οδηγήσουν στην ευδαιμονία.

Ως προς τη δομή του, το παρόν κείμενο ξεκινάει με εισαγωγικές αναφορές στην ηθική φιλοσοφία, ξεκινώντας από τις απαρχές της, διαχωριζόμενη στην αρεταϊκή ηθική, που πρεσβεύει ο Αριστοτέλης, και στην καντιανή ηθική της κατασκευασιοκρατίας, που στηρίχθηκε η ηθική φιλοσοφία του Rawls. Στο πλαίσιο της θεματικής της εργασίας, εξετάζεται η θεωρία του αγαθού του Rawls, που στηρίζεται στην έννοια της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας (Justice of Fairness). Σύμφωνα με τον Rawls, οι αρχές της δικαιοσύνης καθορίζονται από τη θέση του *πέπλου της άγνοιας* (Original Position), όπου τα άτομα επιλέγουν τις αρχές της δικαιοσύνης, χωρίς να γνωρίζουν την κοινωνική και πολιτική θέση των συμβαλλόμενων μερών. Αυτό εξασφαλίζει ότι οι αρχές που θα επιλεγούν θα είναι δίκαιες και αμερόληπτες. Συνεπώς τα δεδομένα της ελευθερίας, της ισότητας, της αμεροληψίας, της ακριβοδικίας, θα λειτουργήσουν στη θεωρία της δικαιοσύνης του Rawls, ως τα βασικά εργαλεία, για τη σύνθεση της δημοκρατικής κοινωνίας. Η ορθολογικότητα του αγαθού στη σκέψη του Rawls, συνδέει τη θεωρητική του προσέγγιση στη δικαιοσύνη με τις πρακτικές της εφαρμογές στα κοινωνικά συστήματα, και τις ατομικές ζωές.

Στη συνέχεια, στην αριστοτελική φιλοσοφία, εξετάζεται η έννοια του αγαθού, που σχετίζεται άμεσα με τις μορφές ζωής, που επιλέγει ο άνθρωπος. Ο Αριστοτέλης προσεγγίζει το αγαθό, ως την τελική αιτία ή τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής, το οποίο ονομάζει *ευδαιμονία*, η οποία επιτυγχάνεται με την άσκηση της αρετής, και την ενεργή συμμετοχή του στην πόλη.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι συνάψεις και οι αποκλίσεις, της πολιτικής φιλοσοφικής θεώρησης του Αριστοτέλη και του Rawls, αντιστοίχως. Επιχειρείται μια διατύπωση της φιλοσοφικής προβληματικής, στη διάταξη των διπόλων: α)δικαιοσύνη πόλης - δικαιοσύνη κοινωνίας, β)πολιτική μορφή των αρχών – χαρακτήρας των αξιών, γ)ευδαιμονία – ορθολογικό σχέδιο ζωής, δ) αριστοτελική αρχή - σύγκλιση με την αριστοτελική ηθική φιλοσοφία.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to attempt to highlight two theoretical perspectives: the philosophical theory of Rawls on the one hand, as presented in his main work, *A Theory of Justice*, regarding the concept of the good, and Aristotle's notion of the good on the other hand.

These two philosophical perspectives were composed in different eras and express perceptions and views of the political and social life of humans. Therefore, the method followed aims at a fruitful presentation of their key points, through the utilization and investigation of sources of ethics and politics.

A comparative presentation of the two theories is attempted because we are interested in the formation of society, the public presence of the citizen, and the formation of human plans that will lead to eudemonia.

Regarding its structure, this text begins with introductory references to moral philosophy, starting from its origins, divided into Aristotelian virtue ethics and Kantian constructivist ethics, which underpins Rawls' moral philosophy. Within the thematic framework of this paper, Rawls' theory of the good is examined, based on the concept of justice as fairness. According to Rawls, the principles of justice are determined from the original position, where individuals choose the principles of justice without knowing the social and political positions of the contracting parties. This ensures that the principles chosen will be fair and impartial. Consequently, the data of freedom, equality, impartiality, and fairness will function in Rawls' theory of justice as the basic tools for composing a democratic society. The rationality of the good in Rawls' thought links his theoretical approach to justice to its practical applications in social systems and individual lives.

Subsequently, in Aristotelian philosophy, the concept of the good is examined, which is directly related to the forms of life chosen by the individual. Aristotle approaches the good as the final cause or purpose of human life, which he calls eudemonia, achieved through the exercise of virtue and active participation in the polis.

In the final chapter, the affinities and divergences of the political philosophical views of Aristotle and Rawls are presented, respectively. An articulation of the philosophical problem is attempted in the arrangement of the dipoles: a) justice of the city – justice of society, b) political form of principles – character of values, c) eudemonia – rational life plan, d) Aristotelian principle – convergence with Aristotelian moral philosophy.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Αγαθό, ορθό, δικαιοσύνη, ακριβοδικία, πρωταρχική θέση, αμεροληψία, ευδαιμονία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα του αγαθού αποτελεί κεντρικό και σημαντικό στοιχείο στην ηθική φιλοσοφία, από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, μέχρι την νεώτερη ηθική και πολιτική φιλοσοφία. Στην ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης η έννοια του αγαθού δεν αναφέρεται μόνο στην προσωπική διάσταση, αλλά στο σύνολο του κοινωνικού γίνεσθαι. Τόσο ο Αριστοτέλης με τα ηθικά και τα πολιτικά του έργα, όσο και ο John Rawls με το βασικό του έργο, τη Θεωρία της Δικαιοσύνης (A Theory of Justice), έχουν ασχοληθεί εκτενώς με την έννοια του αγαθού, παρουσιάζοντας δύο διαφορετικές, αλλά και σημαντικές θεωρήσεις.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να γίνει μια προσπάθεια εντοπισμού και ανάδειξης, των δύο φιλοσοφικών θεωριών για την έννοια του αγαθού. Για το λόγο αυτό κρίνεται αναγκαίο να παρουσιαστούν κάποιες επισημάνσεις για την ιδιαιτερότητα της σύγκρισης των δύο θεωριών.

Η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη όπως εκτίθεται στα Ηθικά Νικομάχεια, αναφέρεται στην αρετή και την ευδαιμονία, υποστηρίζει ότι το αγαθό συνδέεται με την ηθική ολοκλήρωση του ατόμου, μέσω της άσκησης των αρετών. Η αριστοτελική ηθική είναι τελεολογική, τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η ευδαιμονία, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της έλλογης δράσης, και της καλλιέργειας των αρετών. Η αρετή επιτυγχάνεται μέσω της λογικής και της πρακτικής σοφίας, όπου ο άνθρωπος επιλέγει τις σωστές και δίκαιες πράξεις, που βρίσκονται στο μέσον, μεταξύ της υπερβολής και της έλλειψης. Η ηθική του Αριστοτέλη είναι πρακτική επιστήμη, που συνδυάζει και θεωρία και πράξη. Η ηθική αριστοτελική θεωρία δεν περιορίζεται μόνο στην αναφορά ηθικών κανόνων και οδηγιών, αλλά εστιάζει στον τρόπο διαμόρφωσης της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του ατόμου και διαμορφώνεται μέσα από την ιδέα ότι το άτομο είναι προορισμένο να ζει μέσα στην κοινωνία και να αναπτύσσει το χαρακτήρα, τις ικανότητες και τις αρετές του. Το αγαθό δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσα από προσωπική προσπάθεια, είναι και το αποτέλεσμα της ορθής πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Η ατομική ευτυχία ολοκληρώνεται με την κοινωνική συνύπαρξη και την ευδαιμονία της πόλης. Ο Αριστοτέλης αναδεικνύει τη σχέση του ατόμου με την πόλη, και εμπλέκει με αρμονικό τρόπο την ηθική με την πολιτική. Για την πραγμάτωση της ευδαιμονίας του ανθρώπου, ο φιλόσοφος προτάσσει τη σύζευξη του ατομικού με το συλλογικό, η οποία διασφαλίζει την αρμονική συμβίωση των πολιτών εντός της πόλης.

Ο Rawls, Αμερικανός πολιτικός φιλόσοφος, μέσα από το έργο του, θεωρία της δικαιοσύνης, εισάγει την έννοια της δικαιοσύνης ως το βασικό θεμέλιο της κοινωνίας. Αναπτύσσει την ηθική του γύρω από την έννοια της δικαιοσύνης ως ακριβοδικία. Προτείνει ότι το αγαθό θα πρέπει να οριστεί σε σχέση με την κοινωνική δικαιοσύνη, εφαρμόζοντας την ίση κατανομή των αγαθών σε όλα τα μέρη της κοινωνίας. Σε αντίθεση με την αριστοτελική θεώρηση για το αγαθό, που σχετίζεται με την ατομική αρετή και την ευδαιμονία, ο Rawls προτείνει μια φιλελεύθερη δικαιοσύνη που στηρίζεται σε δίκαιους θεσμούς και αρχές. Αναπτύσσει τη θεωρία του, προτείνοντας μια υποθετική κατάσταση, την πρωταρχική θέση, όπου τα άτομα βρίσκονται πίσω από το πέπλο της άγνοιας, χωρίς να γνωρίζουν τη θέση τους στην κοινωνία. Τα άτομα θα πρέπει να επιλέξουν τις αρχές και τους δίκαιους κανόνες που θα διέπουν την κοινωνία με αμεροληψία. Αυτή η άγνοια θα βοηθήσει να επιλεγούν οι αρχές που θα είναι δίκαιες για όλους.

Η δικαιοσύνη σύμφωνα με τον Rawls έχει δύο αρχές, που θα αποτελέσουν τη βάση για συμφωνίες στους κόλπους της κοινωνίας: πρώτον, ίση κατανομή ελευθεριών και αγαθών σε όλους τους πολίτες. Αυτές οι ελευθερίες, περιλαμβάνουν βασικά δικαιώματα, όπως η ελευθερία της σκέψης, η ελευθερία του λόγου, η ελευθερία της θρησκείας, η ελευθερία του *συνέρχεσθαι*, το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και την ιδιοκτησία. Δεύτερον, η αρχή της διαφοράς, που όλοι οι πολίτες έχουν ίσες ευκαιρίες, μπορούν να αναπτύξουν τις δεξιότητες τους, και να διεκδικήσουν αξιώματα ανεξάρτητα από την καταγωγή και την κοινωνική τους θέση. Η κατανομή των αγαθών και των πόρων, πρέπει να ευνοούν τους λιγότερο ευνοημένους πολίτες.

Ο Rawls δίνει προτεραιότητα στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των συμβαλλόμενων μερών, καθώς στις συνθήκες και τις προϋποθέσεις, που θα κληθούν να αποφασίσουν. Έτσι τα μέρη στην πρωταρχική θέση πρέπει να είναι έλλογα και ισότιμα, και να έχουν πλήρη αυτονομία κατά τη λήψη των αποφάσεων. Ο φιλόσοφος προτάσσει την έννοια της ορθολογικότητας, ως βασική έννοια για την επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης, και στο πλαίσιο της συναίνεσης, θα συγκροτηθούν οι κανόνες που θα διέπουν μια ισόνομη, ισότιμη και δίκαιη κοινωνία. Εφόσον τα ορθολογικά άτομα, που βρίσκονται στην πρωταρχική θέση, πίσω από το πέπλο της άγνοιας και επιλέξουν τις αρχές της δικαιοσύνης, μετά θα κληθούν να συντάξουν τα ατομικά τους σχέδια ζωής. Τα σχέδια αυτά θα προτάσσουν το αγαθό του προσώπου, και ονομάζονται από τον Rawls, ως ορθολογικά σχέδια ζωής. Σε μια δίκαιη και ελεύθερη κοινωνία, τα άτομα μπορούν να αναπτύξουν τα προσωπικά τους σχέδια, χωρίς να περιορίζονται από κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, που δεν δικαιολογούν οι αρχές της δικαιοσύνης. Η ορθολογικότητα στα σχέδια ζωής των ανθρώπων, δεν είναι μόνο η ικανοποίηση των προσωπικών τους αναγκών, αλλά αφορά και την

ικανότητα των ατόμων να θέτουν μακροπρόθεσμους στόχους, και να τους πραγματοποιούν με συνεκτικό και λογικό τρόπο. Τα άτομα επιδιώκουν το προσωπικό τους αγαθό, όμως οι ενέργειες και οι πράξεις τους εναρμονίζονται σε μια κοινωνική δομή που είναι ισότιμη και δίκαιη για όλους. Επίσης τα ορθολογικά σχέδια ζωής των ατόμων, για να υλοποιηθούν πλήρως, πρέπει να υπάρχει αμοιβαία συνεργασία και εμπιστοσύνη μεταξύ των μελών της κοινωνίας. Ο καθένας πρέπει να έχει πρόσβαση σε ευκαιρίες, που του δίνουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν το προσωπικό τους σχέδιο, και αυτή η πρόσβαση διασφαλίζεται με τη θεσμοθέτηση δίκαιων νόμων που προστατεύουν τα δικαιώματα όλων.

Στη συνέχεια της εργασίας θα παρουσιαστούν οι συνάφειες και οι αποκλίσεις των δύο αυτών θεωριών, της ηθικής του Αριστοτέλη και της πολιτικής φιλοσοφίας του Rawls. Και οι δυο φιλόσοφοι ενδιαφέρονται για την πρόοδο της κοινωνίας και τη δικαιοσύνη με διαφορετική προσέγγιση. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το αγαθό, σχετίζεται με την αρετή και την ευδαιμονία, η οποία επιτυγχάνεται όταν το άτομο διάγει το βίο του με γνώμονα το αγαθό και ζώντας σύμφωνα με τις αρετές.

Από την άλλη πλευρά ενδιαφέρει τον Rawls, η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, και το αγαθό ορίζεται μέσω της θεωρίας της δικαιοσύνης. Προτείνει ότι οι αρχές της δικαιοσύνης να επιλεγούν στην κατάσταση του πέπλου της άγνοιας, για να είναι δίκαιο για όλους, ανεξάρτητα από την προσωπική, κοινωνική και οικονομική τους θέση. Έχει την ίδια άποψη με τον Αριστοτέλη, ότι η δικαιοσύνη είναι ο βασικός θεσμός για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας, αλλά προσεγγίζει τον θεσμό αυτής της ιδέας με πιο δημοκρατική προοπτική.

Η κύρια διαφορά μεταξύ των δύο φιλοσόφων, είναι ότι ο Αριστοτέλης ορίζει το αγαθό ως τον τελικό στόχο του ανθρώπου που είναι η ευδαιμονία, και η ατομική και η κοινωνική, ενώ ο Rawls δεν προσδιορίζει το αγαθό που επιδιώκουν όλοι οι άνθρωποι. Η δικαιοσύνη αποτελεί τον βασικό κοινωνικό θεσμό που προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών, και προηγείται κάθε συγκεκριμένης ιδέας περί αγαθού. Μέσα σε αυτή τη δίκαιη κοινωνία, τα άτομα καθορίζουν το τι είναι αγαθό και καλό για τη ζωή τους, προγραμματίζοντας και υλοποιώντας τα σχέδια ζωής τους.

Η ηθική του Αριστοτέλη είναι στοχευόμενη προς την ατομική αρετή και την προσωπική ευτυχία, ενώ ο Rawls, δίνει έμφαση στη δικαιοσύνη, στην ισότητα και την ελευθερία, με το αγαθό να ορίζεται ατομικά μέσα σε μια δίκαιη κοινωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΗΘΙΚΗ - ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Οι απαρχές της ηθικής φιλοσοφίας

Η ηθική ως όρος αναφέρεται στην επιτρεπτή συμπεριφορά του ατόμου μέσα στην κοινωνία, σύμφωνα με τους θεσμοθετημένους νόμους. Είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος διάγει το βίο του ενάρετα και ηθικά.

Η ηθική ως έννοια κοινή, αναφέρεται σε ό,τι σε μια κοινωνία απαγορεύεται ή επιτρέπεται ή επιβάλλεται. Η ηθική είναι κατεξοχήν ανθρώπινη φάση. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς καθόλου ηθική, υπάρχουν όμως φορές που δεν δύναται να πραγματώσει ακέραια την ηθική στη διάρκεια του βίου του. Η ολική απουσία της ηθικής θα ήταν άρνηση του πραγματικού σκοπού της ύπαρξής του, και η καθολική πραγμάτωση της θα ήταν υπέρβαση των ορίων του ανθρώπου. Ο άνθρωπος σε δεδομένες στιγμές της ζωής του βρίσκεται σε μια κατάσταση που πρέπει να αποφασίσει πως θα συμπεριφερθεί. Και έρχεται αντιμέτωπος με την παρουσία του ηθικού προβλήματος.

Η φιλοσοφία εντρύφησε στην ηθική και την απασχόλησαν ερωτήματα σχετικά με το ποιες πράξεις του ανθρώπου είναι ορθές, αποδεκτές ή λανθασμένες. Στα θέματα της ηθικής σπάνια υπάρχει συμφωνία απόψεων, ακόμη και για το θεμελιώδες ζήτημα υπάρχουν διαφωνίες.

«Η ηθική ως καθιερωμένος κλάδος της φιλοσοφίας, είναι η φιλοσοφική σκέψη του ανθρώπου για τη θεωρητική θεμελίωση των πράξεων του τόσο προς τον εαυτό του όσο και προς τους άλλους. Είναι ακόμη διανοητική δραστηριότητα δευτέρου επιπέδου, που αποβλέπει στην χαρτογράφηση και διασαφήνιση των κατηγοριών της πρακτικής ηθικής που αποτελούν πλέγμα πεποιθήσεων, αρχών, θεσμών και κανόνων και απαρτίζουν τον κώδικα της ηθικής συμπεριφοράς ενός συνόλου ανθρώπων, φιλοσοφικός στοχασμός για την ηθικότητα, τα ηθικά προβλήματα και τις ηθικές κρίσεις ή μελέτη του ορθού και του αγαθού».¹

Η ηθική φιλοσοφία, κοινή και φιλοσοφική, καθιερώνεται από τον Αριστοτέλη, ανάγεται στον Σωκράτη, στους σοφιστές, στον Πλάτωνα, ενώ κάποια στοιχεία ανιχνεύονται και στους προσωκρατικούς.

¹Δραγώνα- Μονάχου Κ.Ι.(1978),*Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία*, Ελληνικά γράμματα, σελ.48.

Η ελληνική φιλοσοφική ηθική τυπικά ξεκινάει με τους σοφιστές και τον Σωκράτη, που πρώτος έκανε λόγο για τα *ηθικά*. Οι σοφιστές με τη διάκριση της φύσης και του νόμου, παραπέμπουν στη διάσπαση υποκειμενικού και αντικειμενικού, που πολώνει την ηθική φιλοσοφία. Είτε συντάσσονται με τον νόμο, είτε με τη φύση, κληροδοτούν στους μεταγενέστερους γνώσεις και θεωρίες της ηθικής. Η αισιοδοξία τους για μια δημοκρατική ενεργή συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, με την πεποίθηση ότι η αρετή ως πολιτική τέχνη είναι διδακτή, ένα πρόβλημα που ταλάνιζε τον Σωκράτη που απαντήθηκε διαφορετικά από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. «Για τους ανθρώπους του νόμου όπως ο Πρωταγόρας, οι ηθικές αρχές αποτελούν συμβάσεις αποδεκτές για την κοινότητα για όσο διάστημα την εκφράζουν. Για τους ανθρώπους της φύσης όπως ο Αντιφών και ο Ιππίας, αυθεντική πηγή ηθικής συμπεριφοράς είναι η φύση, περιοχή ελευθερίας και ισότητας».²

Πρώτος ο Σωκράτης αναζήτησε το νόημα των ηθικών όρων π.χ. της αρετής. Η έννοια του για το τι *έστιν* κάθε πράγματος, θεμελιώθηκε ως η βασική αρχή της φιλοσοφίας. Με κριτήριο τον λόγο μίλησε για την αυτονομία της ηθικής και με επιχειρήματα μίλησε για το διδακτό της αρετής και υποστήριξε την επάρκεια της αρετής για την ευδαιμονία των πολιτών. Το κριτικό πνεύμα του Σωκράτη με το οποίο έλεγχε τις κοινές ηθικές ενοράσεις αποτελεί πρότυπο αρκετών σύγχρονων φιλοσόφων της ηθικής φιλοσοφίας.

Η ηθική του Πλάτωνα χαρακτηρίζεται ως ηθική της αυτό-τελείωσης, ως αγαθοκεντρική, ως ευδαιμονιστική. Με την ιδέα του αγαθού ως ανώτερη αρετή και ιδέα, η ηθική γνώση είναι η υπέρτατη μορφή γνώσης. Ο Πλάτωνας θεωρείται ο πρόδρομος του ηθικού ρεαλισμού. Το διανοητικό όραμα του αγαθού, αποτελεί το *μέγιστον μάθημα* και απώτερος στόχος του ανθρώπινου βίου.

Σκοπός της ηθικής του Αριστοτέλη είναι η πράξη κι όχι η γνώση. Αυτή είναι και η διαφορά του από τον Πλάτωνα. Η αριστοτελική ηθική αρχίζει με το αγαθό που είναι η ευδαιμονία για τον άνθρωπο, περνάει στην αρετή ως μέσο για την απόκτηση της ευδαιμονίας, και από κει στην ηθική αρετή, που ορίζεται ως *μεσότητα* ανάμεσα στην έλλειψη και την υπερβολή και στο τέλος στις υπόλοιπες ηθικές αρετές και ιδιαίτερα στην δικαιοσύνη. Η φύση της ευδαιμονίας διακρίνεται στο σύνολο του ανθρώπινου βίου και τον διακρίνει από τα υπόλοιπα ζώα, την πρακτική του λογικού του, την έλλογη ενέργεια της ψυχής του. Το ανθρώπινο αγαθό ορίζεται ως *ψυχής ενέργεια κατά λόγον ή μη άνευ λόγου και ως ψυχής ενέργεια κατ' αρετήν, ει δε πλείους κατά την αρίστην και τελειοτάτην*. Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, βιβλίο VI)).

² Ό.π., σελ. 71-72.

Οι περισσότεροι από τους αρχαίους φιλόσοφους εστιάζουν στην ηθική θέτοντας το ερώτημα, *ποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα καθιστούν έναν άνθρωπο αγαθό*; Οι νεώτεροι ηθικοί φιλόσοφοι αντί να ασχοληθούν με το παραπάνω ερώτημα ξεκίνησαν από το ερώτημα, *τι είναι ορθό να πράξουμε*, και ανέπτυξαν τις θεωρίες τους με βάση το πρόπον, το ορθό – ηθικός εγωισμός, θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, ωφελιμισμός, θεωρία του Καντ-, και αυτές οι ηθικές θεωρίες κυριάρχησαν από τον 17ο αιώνα και μετά. Τα τελευταία χρόνια οι φιλόσοφοι προτείνουν να επιστρέψουν στην ιδεολογία του Αριστοτέλη, και η αρεταϊκή θεωρία αποτέλεσε μια σημαντική σύγχρονη ηθική θεωρία.

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η αρετή εκδηλώνεται μέσω της *καθ' ἑξίν δραστηριότητας*, δηλαδή μιας επαναλαμβανόμενης δραστηριότητας, που διαμορφώνει τον χαρακτήρα μας. Επιπλέον η αρετή συνδέεται με την ελεύθερη επιλογή, καθώς οι ενάρετες πράξεις πηγάζουν από την βούληση του ατόμου, και δεν καθορίζονται από εξωτερικές επιβολές. Επίσης οι αρετές αποτελούν μια μορφή *μεσότητας* ανάμεσα σε δύο άκρα. Γιατί όμως ο άνθρωπος πρέπει να διαθέτει τις αρετές; «Ο Αριστοτέλης παρέχει μια γενική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα: οι αρετές είναι σημαντικές, διότι ο ενάρετος άνθρωπος θα διάγει έναν καλύτερο βίο. Το επιχείρημα δεν είναι ότι ο ενάρετος θα είναι πάντα πλουσιότερος, αλλά η αρετή είναι αναγκαία για την ευδοκίμηση μας». ³ Όλες οι αρετές είναι βασικά στοιχεία της ανθρώπινης ιδιοσυγκρασίας εφόσον ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον, και όλες οι αρετές συμβάλλουν σε έναν ενάρετο βίο. Οι αρετές όμως διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο, επειδή οι άνθρωποι ζουν διαφορετικά, έχουν άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, ποικίλους σκοπούς. Αλλά και από κοινωνία σε κοινωνία διαφέρουν οι αρετές ανάλογα με τους θεσμούς, τις αξίες, τα ιδανικά.

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι ορισμένες αρετές είναι αναγκαίες για όλους τους ανθρώπους, σε όλες τις κοινωνίες και τις εποχές.

Η ηθική φιλοσοφία - οι βασικές της αρχές

Ερωτήματα όπως τι είναι ορθό, τι είναι αγαθό, ποιες είναι τα κριτήρια της ηθικής συμπεριφοράς, πως ενεργεί ο άνθρωπος στο πλαίσιο που δεν βλάπτει τον άλλον, υπάρχουν ηθικές αρχές και ηθικοί κανόνες, ποια είναι η θεμελίωση της ηθικής, οι ηθικοί κανόνες έχουν καθολική ισχύ, είναι μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα του αντικειμένου της ηθικής φιλοσοφίας.

³Rachels J- Rachels S.(2012),*Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας*. Στο: Μπαμιατζόγλου Ξ. Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας, Αθήνα, Οκτώ, σελ.225.

«Η ηθική ως ηθική φιλοσοφία, στοχάζεται πάνω στον ενάρετο βίο και στην ηθικά ορθή πράξη, στις αρχές και στους κανόνες τους, δημιουργώντας το ηθικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εκδηλωθεί η αρετή ως η ανθρώπινη ηθική συμπεριφορά βάσει ηθικών θεωριών, αρχών και κανόνων, ως οι ηθικές μας εν τέλει, επιλογές και πράξεις ».⁴ Ωστόσο στα θέματα της ηθικής σπάνια υπάρχει συμφωνία για την ορθότητα ή μη των πράξεων, και διαφέρουν ως προς τα κριτήρια της ορθολογικότητας, ενώ η αρεταϊκή ηθική θέτει ως κεντρικό ζήτημα τα στοιχεία που καθορίζουν τις ηθικές αρετές που έχει το άτομο και τον τρόπο ζωής που θα ακολουθεί.

Αρεταϊκή ηθική

Η αρεταϊκή ηθική βασίζεται στα ιδιαίτερα χαρίσματα που έχει ο άνθρωπος, τις αξίες του, που σύμφωνα με αυτά αξιολογούνται οι πράξεις και οι ενέργειες του. Πολλοί θεωρητικοί αναζητούν μια ηθική θεωρία που συνδέει τον χαρακτήρα με τις πράξεις, η αξιολόγηση της πράξης κατανοείται με όρους αξιολόγησης του χαρακτήρα. Η αρετή αποτελεί το κριτήριο αξιολόγησης της πράξης, προσδιορίζει τη σωστή πράξη σύμφωνα με τους όρους της αρετής και όχι αν η πράξη είναι σωστή, ή καλή, ή δίκαιη. Σύμφωνα με την αριστοτελική προσέγγιση η ηθική οδηγεί στην ευδαιμονία και την ανθρώπινη ευτυχία και ολοκλήρωση. Ο Αριστοτέλης μιλάει για την *διανοητική αρετή* που οδηγεί στη γνώση και τη *ηθική αρετή*. Οι διανοητικές αρετές είναι δύο, η *πρακτική σοφία*, και η *θεωρητική σοφία*. Η διανοητική αρετή είναι αυτή που θα κατευθύνει τον άνθρωπο στο πως θα κάνει τη σωστή πράξη και θα τον οδηγήσει να κατακτήσει την ηθική αρετή. Και για να μπορέσει το άτομο να έχει την ικανότητα να επιλέγει την σωστή ηθικά πράξη πρέπει να έχει σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, την αντίληψη αυτού που είναι ηθικά σημαντικό. Αναπτύσσει έτσι το άτομο αυτή την αντιληπτική ικανότητα που είναι σωστά εκπαιδευμένο από το οικογενειακό του περιβάλλον και έχει λάβει και την αντίστοιχη μόρφωση. Ο ενάρετος άνθρωπος σύμφωνα με τον Αριστοτέλη λειτουργεί αρμονικά, δεν έχει εσωτερικές συγκρούσεις, είναι εγκρατής, συνταιριάζει τα συναισθήματα του με τη λογική. «Η ηθική αρετή είναι ζήτημα επιλογής, οι ίδιες οι ενάρετες πράξεις είναι το αποτέλεσμα περισυλλογής και προαίρεσης, και τα δρώντα υποκείμενα που σκέφτονται κατ' αυτόν τον τρόπο είναι άτομα που σκέφτονται σωστά- κατέχουν πρακτική σοφία που τους επιτρέπει να πάρουν τις σωστές αποφάσεις για αυτό που οφείλουν να πράξουν».⁵

4 Driver J.(2010),*Ηθική φιλοσοφία, οι βασικές της αρχές*. Στο :Μαρκόπουλος Ι. Ν.,*Ηθική φιλοσοφία, οι βασικές της αρχές*,Θεσσαλονίκη, University Studio,Press, σελ.9.

5 Ό.π.σελ. 193.

Τα βασικά πλεονεκτήματα της αρεταϊκής θεωρίας είναι :

1. *Ηθική κινητοποίηση*, είναι μια θεωρία ελκυστική που ωθεί το άτομο στο να κατακτήσει τις αρετές γιατί αυτό του αποδίδει ευχαρίστηση, ικανοποίηση και ηθική πληρότητα. Είναι διαφορετικό από το καθήκον και από το τι πρέπει και πως πρέπει να πράξει.

2. *Αμφιβολίες για το ιδεώδες της αμεροληψίας*. «Ένα κυρίαρχο θέμα στη νεώτερη ηθική φιλοσοφία είναι η αμεροληψία, η ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ηθικώς ισότιμοι και ότι πρέπει να αντιμετωπίζουμε τα συμφέροντα όλων ως εξίσου σημαντικά. Η θεωρία του ωφελιμισμού αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα». ⁶Οπότε ο σκοπός της ηθικής είναι η ευτυχία του ανθρώπου, αυτή η ιδέα ήταν επαναστατική και οι ωφελιμιστές δεν ήταν μόνο φιλόσοφοι αλλά και κοινωνικοί αναμορφωτές.

Η αρεταϊκή ηθική παρουσιάζει όμως ελλείψεις :

Α. Δεν είναι σε θέση να εξηγήσει όλα όσα πρέπει να εξηγήσει. Δεν μπορεί να εξηγήσει μια αρετή σε όλο της το φάσμα μόνο με την ηθική και για να περάσουμε στην ανάλυση της χρησιμοποιούμε άλλες θεωρίες. Εάν υιοθετήσουμε την αριστοτελική άποψη ότι η αρετή, απαιτεί σωστή αντίληψη για να πράξουμε ηθικά, αυτοί που δεν συμφωνούν με αυτό, παρουσιάζουν έλλειμμα αρετής; Στην πλουραλιστική κοινωνία που ζούμε οι διαφορετικές απόψεις των πολιτών θα οδηγούσαν σε συγκρούσεις και σε σοβαρά κοινωνικά θέματα. Αυτό φαίνεται παράξενο για τις σημερινές αντιλήψεις, μπορεί δύο άνθρωποι να διαφωνούν μεταξύ τους, αλλά να είναι και οι δύο ενάρετοι.

Β. «Εάν η ριζοσπαστική αρεταϊκή ηθική δεν εξηγεί γιατί κάτι αποτελεί αρετή, τότε δεν μπορεί να μας πει πως εφαρμόζονται οι αρετές σε δύσκολες περιπτώσεις». ⁷Αδυνατεί να μας εξηγήσει πως ακριβώς εφαρμόζονται οι αρετές. Πως η θεωρία μας δείχνει τον τρόπο να την εφαρμόσουμε πρακτικά στην καθημερινή ζωή.

Γ. Η ηθική θεωρία της αρετής δεν μας δίνει τον τρόπο για να διαχειριστούμε τις ηθικές συγκρούσεις. Περιορίζεται σε ηθικές διδαχές του τύπου, να είσαι ευγενικός, ενάρετος, ...αλλά αυτό είναι πολύ γενικό και δεν οδηγεί στο πως μπορούμε να το πράξουμε, αλλά και πως όταν υπάρχει σύγκρουση είμαστε σε θέση ή να την αποφύγουμε ή να τη διαχειριστούμε..

Οι οπαδοί της αρεταϊκής ηθικής διατηρούν την ιδεαλιστική άποψη, πιστεύοντας ότι η ηθική είναι το κίνητρο για να αγωνιζόμαστε, να προσπαθούμε να γίνουμε καλύτεροι, ακόμη και αν αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Φαίνεται ότι η αρεταϊκή θεωρία καλό είναι να αντιμετωπίζεται ως

⁶ Γραμμένος Θ.(2021), *Ηθική φιλοσοφία*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, σελ.229

⁷ Rachels J- Rachels S.(2012), *Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας*. Στο: Μπαμιατζόγλου Ξ. Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας, Αθήνα, Οκτώ, σελ.231.

μέρος μιας ευρύτερης θεωρίας, που θα περιλαμβάνει πρακτικές οδηγίες, και τρόπους δικαιολόγησης αυτών των οδηγιών. Αυτή η θεωρία θα μπορεί να εναρμονίσει το ορθό και το αγαθό, και σε κοινωνικό επίπεδο θα επιθυμούσαμε μια κοινωνία με ενάρετους πολίτες που πράττουν με ορθολογικούς κανόνες.

Η καντιανή ηθική

Ο Καντ χωρίζει τη φιλοσοφία σε τρεις κλάδους: τη λογική, τη φυσική και την ηθική. Η λογική είναι η τυπική φιλοσοφία, και οι άλλοι δύο εξετάζουν την πραγματικότητα, που αποτελείται από τα αντικείμενα και τους νόμους στους οποίους υπάγονται αυτά. Και η πραγματικότητα επειδή αποτελείται από δύο όψεις, τη φύση και την ελευθερία με τους αντίστοιχους νόμους, η φιλοσοφία της φύσης είναι η φυσική και της ελευθερίας είναι η ηθική.

Η θεωρία του Καντ για την ηθική είναι δεοντολογική, ορίζει το ορθό ανεξάρτητα από το αγαθό, το καλό. Μια πράξη καθορίζεται ως ηθική από το αν προσεγγίζει τον ηθικό νόμο, την *κατηγορική προσταγή* όπως την αποκαλεί ο Καντ. «Τα καθήκοντα μας μπορούν να κατανοηθούν στη βάση του σεβασμού αυτής της προσταγής, ακόμη και στην περίπτωση που ο σεβασμός του ηθικού νόμου οδηγεί σε άσχημα αποτελέσματα παρά σε καλά. Για παράδειγμα, είμαστε υποχρεωμένοι να τηρούμε τις υποσχέσεις μας, ακόμη και όταν αυτό οδηγεί σε μικρότερο καλό».⁸ Και ο ηθικός νόμος που πιστεύουμε και εφαρμόζουμε είναι *a priori*. Κατά τον Καντ η λογική είναι ως ο οδηγός που μας κάνει ηθικούς. Τα ζώα που δεν έχουν λογική, δεν είναι ικανά να πράττουν με γνώμονα την ηθική. Αυτή η κανονιστική ηθική θεωρία άσκησε τεράστια επιρροή στη φιλοσοφία και στην εφαρμοσμένη ηθική. Η λογική θέτει στόχους που είναι ανεξάρτητοι από το συναίσθημα και τις επιθυμίες. Το ηθικό καθήκον είναι αδιαπραγμάτευτο και δεν μπορεί να αναζητηθεί στην ανθρώπινη φύση. Ο ηθικός νόμος είναι κατηγορική προσταγή, που πρέπει να ακολουθήσουμε ανεξάρτητα από τις επιθυμίες μας.

Ο Καντ υποστηρίζει ότι όταν σκεφτόμαστε να προβούμε σε μια ενέργεια, διατυπώνουμε πρώτα την αρχή που θα περιγράφει την πράξη. Ελέγχουμε την αξιοπιστία αυτής της αρχής σε σχέση με την κατηγορική προσταγή. Αν συμβαδίζουν προχωράμε, αν όχι την απορρίπτουμε.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της καντιανής ηθικής θεωρίας είναι στην περίπτωση που η ορθότητα μιας πράξης εξαρτάται από τις συνέπειες, αν οι πράξεις είναι ορθές, αλλά τα αποτελέσματα δεν

⁸ Driver J.(2010),*Ηθική φιλοσοφία, οι βασικές της αρχές*. Στο :Μαρκόπουλος Ι.Ν. Ηθική φιλοσοφία, οι βασικές της αρχές ,Θεσσαλονίκη, University Studio,Press, σελ.115-116.

είναι τα επιθυμητά, παρόλο αυτά, το αποτέλεσμα είναι ότι οι άνθρωποι έδρασαν σωστά. Ο Καντ πίστευε ότι οι αξιολογήσεις των πράξεων γίνονται δέσμιες της μοίρας.⁹

«Ο Καντ αναγνωρίζει ως τέλος (σκοπό) του ανθρώπου ως όντος έλλογου και δυνάμει ελεύθερου τη βέλτιστη δυνατή τελείωση του, τη διαμόρφωση ενός βίου αγαθού και τη μετατροπή του πεδίου της ανάγκης σε πεδίο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, του πνεύματος και του Λόγου».¹⁰

Η βασική διαφορά της καντιανής ηθικής θεωρίας από τις άλλες ηθικές θεωρίες είναι ότι εκείνες έχουν ως σκοπό του ανθρώπου την αναζήτηση της ευτυχίας ατομική ή κοινωνική, ο Καντ διατυπώνει το αληθινό νόημα της ηθικής, το να αξιώνει κάποιος να είναι ευτυχισμένος. Κάνει τη διάκριση μεταξύ του αγαθού – ηθικό αγαθό- και στην ευτυχία – φυσικό αγαθό -.

Το δεύτερο θεμέλιο της ηθικής του Καντ είναι η ελευθερία, ως κοινωνική και ψυχική ελευθερία, και ως αυτονομία, να θεσπίζει μόνος του ο άνθρωπος τους ηθικούς νόμους, στηριζόμενος στον καθολικό Λόγο. Η έννοια της ελευθερίας συμβαδίζει με την αυτενέργεια ως βασικό χαρακτηριστικό του έλλογου ατόμου που με την ενεργό του δράση προσπαθεί να φτάσει στην τελείωση και την ευημερία του.

Αρεταϊκή ηθική και καντιανή ηθική

Εναντίον της καντιανής ηθικής διατυπώνονται πλήθος αντιρρήσεων και κριτικών. Η βασική διαφορά της από την αρεταϊκή ηθική είναι ότι στηρίζεται στον υπέρμετρο ορθολογισμός της, και συγκεκριμένα στον ορθό καθαρό Λόγο. Η αρεταϊκή ηθική βασίζεται περισσότερο στο συναίσθημα του ανθρώπου, να τον βοηθήσει να γίνει ενάρετος και ευτυχισμένος ατομικά και κατ επέκταση να μπορέσει να συμβιώσει αρμονικά με τους συμπολίτες του. Ο Καντ υπερτιμά την αξία της νόησης και των έλλογων νοητικών δυνάμεων εις βάρος των μη έλλογων πλευρών του ανθρώπου, ενώ η αρεταϊκή ηθική αντιμετωπίζει το άτομο και με τις δύο πλευρές του, και την νοητική και την αισθητική-φυσική. Έχοντας υπ' όψιν και τις δύο δυνατότητες του ανθρώπου, προσπαθεί να του εμφυσήσει ηθικά στοιχεία και τον ανάλογο τρόπο δράσης, για να μπορέσει να διάγει ενάρετα το βίο του. «Ο Παπανούτσος μιλάει για την οργανική αδυναμία του όντος. Ο Καντ είδε τη σκοτεινή δύναμη της Φύσης, είδε τον Λόγο στο επιβλητικό του μεγαλείο, αλλά δεν είδε τον πραγματικό, τον ελεύθερο και τραγικό άνθρωπο».¹¹ Παρόλο αυτά ο Καντ αναγνωρίζει εκτός από την έλλογη

⁹ Ό.π.σελ.115-136

¹⁰ Καντ Ι.(2019).Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών. Στο: Ανδρουλιδάκης Κ.,Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών, Αθήνα,Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σελ.140-141.

¹¹ Ό.π., σελ.159-160

πλευρά του ανθρώπου και το θυμικό του και το συναίσθημα για τη συγκρότηση της ηθικής, και με τον ορθολογισμό θέλησε να εξηγήσει θεωρητικά, ως φιλοσοφική κατασκευή, την ηθική ζωή και να λύσει τα προβλήματα της. Για τον ηθικό στοχασμό του ατόμου ο Καντ δεν επαφίεται στην αυθαιρεσία των συναισθημάτων, αλλά κρίνεται με βάση το Λόγο.

Άλλη βασική τους διαφορά είναι ότι η καντιανή ηθική, είναι φορμαλιστική, απορρίπτει την ηθικότητα για την επίτευξη των υποκειμενικών στόχων του ατόμου, και αποδέχεται τους καθολικούς στόχους που έχουν ως περιεχόμενο τους τις ηθικές αρχές. Η αρεταϊκή ηθική προσπαθεί να εναρμονίσει και τους προσωπικούς και τους αντικειμενικούς στόχους του ανθρώπου, για να κατορθώσει τελικά να φτάσει στην τελείωση του.

Η καντιανή ηθική είναι αυστηρή και άκαμπτη, πρέπει να εφαρμόζεται ο ηθικός νόμος και να τελείται κάτω από το πρίσμα του καθήκοντος. Σύμφωνα με τον Καντ *αποδίδει αποφασιστική σημασία στη φιλελεύθερη νοοτροπία που απέχει εξίσου από την δουλοπρέπεια και την αναρχία.* Οι ηθικές πράξεις πραγματοποιούνται για το καθήκον και όχι από την ενάρτετη διάθεση που έχει ο άνθρωπος. Η αρεταϊκή ηθική έχοντας δώσει στο άτομο τις αρετές, όντας ενάρτετος θα πράξει με γνώμονα την ηθική, όχι γιατί το επιβάλλει το καθήκον, αλλά γιατί πλέον είναι μέρος της ηθικής του φύσης.

Χαρακτηριστική επίσης διαφορά ανάμεσα στις δύο ηθικές θεωρίες είναι ότι η καντιανή ηθική έχει ως σκοπό την ευτυχία του ανθρώπου, την ολόπλευρη ηθική του τελείωση ως έλλογου όντος και όχι ως σκοπό την ευδαιμονία, την ικανοποίηση των επιθυμιών του ως έμβιο όν. Κεντρικός πυρήνας δεν είναι η ευτυχία, αλλά *η αρετή ως αξιότητα της ευδαιμονίας.* Η αρεταϊκή ηθική θέλει τον άνθρωπο και ευτυχισμένο ικανοποιώντας τις επιθυμίες του, αλλά και να πράττει ηθικά έχοντας κατακτήσει το αγαθό της αρετής.¹²

Η αρεταϊκή ηθική άσκησε κριτική στον Καντ ότι απαξίωσε εντελώς την τελεολογική ηθική, η οποία αναγνώριζε ηθικούς σκοπούς, αρετές, αρχές και αξίες.

Η καντιανή ηθική ως θεμέλιο της ηθικής θεωρίας του Rawls

Ο Rawls, είναι ένας από τους σπουδαιότερους φιλόσοφους του 20ου αιώνα, όπου με το έργο του η θεωρία της δικαιοσύνης, δεν καταγράφει μόνο μια υποθετική θεωρία, αλλά προσεγγίζει θέματα κοινωνικής, ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας. «Αυτό που διακρίνει την καντιανή μορφή

12 Rawls J. (2016), *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*. Στο: Μιχαλάκης Αν. Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική, Αθήνα, Liberal Books, σελ. 57.

κατασκευασιοκρατίας είναι ότι προσδιορίζει μια συγκεκριμένη αντίληψη του προσώπου ως στοιχείο μιας έλλογης διαδικασίας κατασκευής, το αποτέλεσμα της οποίας καθορίζει το περιεχόμενο των πρώτων αρχών της δικαιοσύνης».¹³ Το έλλογο και το ορθολογικό συνδυάζονται και το ορθολογικό προηγείται έναντι του αγαθού, που αποτελεί χαρακτηριστικό της καντιανής κατασκευασιοκρατίας, όπου εκεί στηρίχτηκε ο Rawls και σύνταξε την θεωρία της δικαιοσύνης. Οι αυτόνομοι πολίτες της εύτακτης κοινωνίας πράττουν υποκειμενικά, χωρίς αυτό να αναιρεί την καντιανή άποψη ότι ενεργούν με βάση και τις προσωπικές επιθυμίες.

«Η θεωρία της δικαιοσύνης του Rawls δεν ερμήνευσε την δικαιοπολιτική φιλοσοφία του Καντ, ερμήνευσε και διέπλασε φιλοσοφικά και την ίδια την εποχή της εκκινώντας από τα αφετηριακά ερωτήματα του Καντ. Όπως ο Καντ έτσι και ο Rawls επιχειρεί να θεμελιώσει μια αντίληψη δικαιοσύνης που να μπορεί να αποτελέσει την ηθικοπολιτικά θεμιτή βάση για την άσκηση της εξαναγκαστικής εξουσίας του κράτους».¹⁴

Ο Rawls στη θεωρία της δικαιοσύνης, για την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού, το ορθό προηγείται όχι μόνο από την ικανοποίηση των προσωπικών επιθυμιών, αλλά θέτει και τα όρια στους τρόπους με τους οποίους το άτομο ζει σύμφωνα με τις αντιλήψεις του για το ορθό. Ο Καντ υποστηρίζει ότι η πηγή της ορθής συμπεριφοράς, όπως και οι λανθασμένες πράξεις, είναι η ελευθερία του ανθρώπου. Η ηθική ορθότητα μιας ενέργειας συνεπάγεται τον περιορισμό της ελεύθερης δράσης, σύμφωνα με έναν ηθικό κανόνα, και το κίνητρο της πράξης να είναι πιστό σε αυτό τον κανόνα. Εάν ένα άτομο δεν μπορεί να ζήσει ηθικά, δεν μπορεί να επιλέξει να ζήσει ως σκλάβος, αλλά θα έπρεπε να εγκαταλείψει το δικαίωμα στη ζωή. Η ανθρώπινη ελευθερία είναι η ίδια ως ηθικός νόμος, που είναι αυτοσκοπός. Για ένα ηθικό πρόσωπο, σημειώνει ο Καντ, η έννοια της ηθικής ορθότητας, προηγείται των πράξεων που έχουν θετικές συνέπειες για την ευημερία των άλλων. Το κίνητρο της ηθικής πράξης δεν είναι το προσωπικό συμφέρον, αλλά η απαίτηση του ηθικού νόμου.¹⁵

Και οι δύο φιλόσοφοι αναζητούν αυτή την αντίληψη πέρα από τα ηθικά κριτήρια για να ορίσουν ένα αξιακό σύστημα πάνω στο οποίο θα θεμελιώσουν τις σταθερές για την αυτονομία και την ελευθερία του ανθρώπου. Οι ηθικές αρχές και κατ'επέκταση του ηθικού νόμου, διαπνέονται από την ορθολογικότητα. Γιατί αν οι ηθικές αρχές ορίζονται και ως νόμοι, γίνονται αποδεκτοί από όλους και μάλιστα είναι και δημόσιες.

13 Rawls J.(2016),*Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική*. Στο: Μιχαλάκης Αν. Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική, Αθήνα, Liberal Books, σελ.57.

14 Παπαγεωργίου Κ.(1994), *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα, Εκδόσεις Νήσος, σελ.38-39.

15 Ayse Dogan, 'On the Priority of the Right to the Good', *Kant Studien*, 102 (2011), σελ. 316-334

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΤΟΥ RAWLS

Ο Φιλελευθερισμός

Ο όρος *liberales* δηλώνει τη δυνατότητα, τη δημιουργία μεταρρυθμίσεων που στοχεύουν στο να ζήσει ο άνθρωπος τη ζωή του σύμφωνα με τις αντιλήψεις του. Ο κλασικός φιλελευθερισμός έχει στόχο την ατομική ελευθερία, ο κοινωνικός φιλελευθερισμός ή νεοφιλελευθερισμός οδηγείται πέρα από το ατομικό και οδεύει προς την αμοιβαία συνδρομή και αλληλεξάρτηση.« Ο όρος *liberales* επινοήθηκε στην Ισπανία διακόσια χρόνια πριν για να δηλώσει μια πολιτική παράταξη, ο φιλελευθερισμός εδραιώθηκε στη δημόσια σκηνή ως ένα ισχυρό δημόσιο αίτημα των ανθρώπων που επιθυμούν έναν χώρο ελεύθερο από αδικαιολόγητους περιορισμούς καθώς και ως ένα σύνολο θεσμικών ρυθμίσεων με στόχο τη νομιμοποίηση και τον εκπολιτισμό των πολιτικών πρακτικών».¹⁶ Από την πλευρά του νεοφιλελευθερισμού παρατηρείται ένας αναπροσδιορισμός ως προς την ενίσχυση της αυτοανάπτυξης του ατόμου και την αποδυνάμωση των κοινωνικοπολιτικών αρχών ως αναποτελεσματικές ή και μη βοηθητικές στην ανάπτυξη του ατόμου. Οι φιλελεύθερες πρακτικές επηρεάζουν τα συντάγματα, το σύνολο των δικαιωμάτων που οι κοινωνίες μπορούν να αποδώσουν στους πολίτες. Αναφέρονται επίσης και στην κατανομή του πλούτου για να έχουν όλοι οι πολίτες καλύτερες ευκαιρίες στη ζωή τους. Υπάρχουν και φιλελεύθερες ιδέες, νοοτροπίες, τρόποι σκέψης και ζωής, που ως κατευθυντήριες αρχές καθοδηγούν τον ηθικό και αγαθό βίο, και για τους κοινωνικούς φιλόσοφους είναι το σύνολο των αρετών, κοινωνικών και προσωπικών, που αξίζουν να έχουν καθολική ισχύ.

Ο φιλοσοφικός φιλελευθερισμός επικεντρώνεται σε θέματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση μιας δίκαιης κοινωνίας, προάγει την ελευθερία και την αυτονομία των ανθρώπων και αναζητά μεθόδους για μια αξιοπρεπή κοινωνία όπου οι πολίτες τις υιοθετούν, τα λεγόμενα του, εκφράζουν μια συγκεκριμένη θέση για την διασφάλιση της σταθερότητας ανάμεσα στις διαφορετικές αντιλήψεις για το αγαθό που ενστερνίζονται οι πολίτες. Ο φιλοσοφικός φιλελευθερισμός έχει καθολική ισχύ και αναφέρεται κυρίως σε ηθικές αξίες και αρετές. Δεν λογίζεται ως ιδεολογικό δόγμα, αλλά είναι μια καθοδηγητική μέθοδος για το πως οι πολίτες

¹⁶ Freedman M. (2021), *Φιλελευθερισμός, μια πολύ σύντομη εισαγωγή*. Στο : Παπαηλιάδη Μ., Φιλελευθερισμός, μια πολύ σύντομη εισαγωγή, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

μπορούν να διάγουν αγαθό βίο, μέσα σε μια πολιτισμένη κοινωνία που δεν θα επηρεάζονται από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Ο κορυφαίος του φιλοσοφικού φιλελευθερισμού τον 20ο αιώνα , που άσκησε μεγάλη επιρροή είναι ο John Rawls (1921-2002). Η περίφημη φράση του, «*η δικαιοσύνη αποτελεί την πρώτιστη αρετή των κοινωνικών θεσμών*», έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναπροσαρμογή των αξιών του φιλελευθερισμού.¹⁷

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός του Rawls

Στο έργο, *πολιτικός φιλελευθερισμός* (1993), ο Rawls, προσπαθεί να αναζητήσει τον τρόπο συνοχής και συνύπαρξης μεταξύ των πολιτών, όταν στην κοινωνία υπάρχουν διαφορετικά εύλογα, φιλοσοφικά ή ηθικά δόγματα. Η θεωρία αυτή θα διατυπώσει τις αρχές της δικαιοσύνης που θα πρέπει να διέπουν την κοινωνία, ώστε να εξασφαλιστεί η *επάλληλη συναίνεση* των εύλογων περιεκτικών δογμάτων.

Ο Rawls στοχεύει σε μια δίκαιη κοινωνία, που οι πολίτες της ως ελεύθεροι και ίσοι, θα συνεργάζονται και θα συμβιώνουν αρμονικά. Σε μια όμως πλουραλιστική κοινωνία, όπου κυριαρχούν τα αντίπαλα δόγματα κάθε ιδεολογίας οδηγούν σε προστριβές και αντιπαραθέσεις, με αποτέλεσμα να γίνεται δύσκολη η συνεργασία των πολιτών της Έτσι το θεμελιώδες ερώτημα του φιλελευθερισμού διατυπώνεται ως εξής: «πώς είναι δυνατόν να διατηρηθεί στο χρόνο μια δίκαιη και σταθερή κοινωνία ελεύθερων και ίσων πολιτών, αν αυτοί μόνιμα διαιρούνται ριζικά από τα θρησκευτικά, φιλοσοφικά, ηθικά τους δόγματα που είναι ωστόσο εύλογα;»¹⁸ Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα θα εξετάσουμε κάποιες βασικές έννοιες της πολιτικό-κοινωνικής φιλοσοφίας του Rawls.

Η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης.

Ο Rawls δίνει μεγάλη σημασία στον πολιτικό χαρακτήρα της θεωρίας του. Αντιμετωπίζει το πολιτικό ως ένα αυθυπόστατο πεδίο που βασίζεται στους πολίτες ως άτομα. Στη θεωρία του πολιτικού φιλελευθερισμού επικεντρώνεται στους βασικούς θεσμούς της δικαιοσύνης και στις πολιτικές αξίες που απορρέουν. Ο ρόλος της δικαιοσύνης είναι βασικός για την κοινωνική

¹⁷ Ό.π. σελ.147-151.

¹⁸ Rawls J.(2017), *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο:Μαρκέτος Σ.-Κιουπκιολής Αλ.,*Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα ,εκδ. Μετάχμιο, σελ. 54.

συνεργασία και την πολιτική δυνατότητα των πολιτών. «Κατευθυντήριος στόχος του είναι να αναδείξει μια θεωρία της δικαιοσύνης ικανή για να αποτελέσει μια βιώσιμη εναλλακτική πρόταση έναντι αυτών των δογμάτων που δυναστεύουν εδώ και καιρό τη φιλοσοφική παράδοση».¹⁹ Η δικαιοσύνη αποτελεί την πρώτη αρετή των κοινωνικών θεσμών, και κάθε πρόσωπο διαθέτει μια απαραβίαστη αξία που θεμελιώνεται από την πολιτική του θεώρηση. Η έννοια της δικαιοσύνης είναι πρωταρχικό ζήτημα για την κοινωνική διάρθρωση και καθορίζει τους τρόπους συνεργασίας ανάμεσα στους πολίτες. Ο φιλόσοφος αντιλαμβάνεται την δικαιοσύνη ως *ακριβοδικία* «ως μια ορισμένη αντίληψη περί δικαιοσύνης, την οποία μπορούν να συμμεριστούν οι πολίτες ως βάση της λογικά εξετασμένης, ενήμερης και εμπρόθετης πολιτικής τους συμφωνίας».²⁰

Οι δύο αρχές της δικαιοσύνης

α) Κάθε πολίτης έχει πρόσβαση σε ένα σύστημα δικαιωμάτων κι ελευθεριών που θα οδηγήσει σε ίσες πολιτικές ελευθερίες, που θα είναι σε σχέση και με τις ελευθερίες των άλλων πολιτών.

β) Αν υπάρχουν κοινωνικές και πολιτικές ανισότητες οφείλουν να παρακολουθούν θέσεις που είναι διαθέσιμες σε όλους τους πολίτες και ιδιαίτερα στους πολίτες που δεν είναι κοινωνικά ευνοημένοι.

Αυτές οι αρχές της δικαιοσύνης, στηρίζουν τη δομή της δημοκρατικής κοινωνίας, προάγουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, και δίνουν πλεονεκτήματα σε πολίτες που είναι μη κοινωνικά ευνοημένοι. Για να εφαρμοστούν αυτές οι αρχές της δικαιοσύνης, η κοινωνική δομή, θα αποτελείται από τις εξής δύο καταστάσεις: πρώτον, το κοινωνικό σύστημα θα εξασφαλίζει τις βασικές ελευθερίες, και δεύτερον, θα είναι σε θέση να μειώσει τις ανισότητες. Μόνο τότε μπορούν να ανθήσουν και να ευδοκιμήσουν οι βασικές ελευθερίες. Ο Rawls αναφέρει ως σημαντικότερες, την πολιτική ελευθερία και την ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσθαι.²¹

Οι αρχές αυτές οδηγούν σε μια φιλελεύθερη πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης η οποία χαρακτηρίζεται από: την αναγνώριση συγκεκριμένων δικαιωμάτων κι ευκαιριών, από την ιεράρχηση αυτών των δικαιωμάτων και από τη λήψη μέτρων που πρέπει να έχουν αποτελεσματικότητα ως προς την εφαρμογή τους.

19 Rawls J (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ., Βουτσάκης Β., Παιονίδης Φ., Παπαγεωργίου Κ., Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 27.

20 Ό. π., σελ. 60.

21 Ό. π. Σελ. 92-97.

Η ιδέα της πρωταρχικής θέσης

Στη θεωρία της δικαιοσύνης ο Rawls εισάγει την ιδέα της πρωταρχικής θέσης, για να βρει ποια από τις αρχές της δικαιοσύνης ή τις αντιλήψεις είναι η καταλληλότερη για να επιτευχθεί η ελευθερία και η ισότητα, με δεδομένη βέβαια την ύπαρξη της κοινωνικής συνεργασίας. Είναι μια συμφωνία που συνάπτεται μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών, προκειμένου να ρυθμίσουν τους όρους συμβίωσης τους, και οι δύο αρχές της δικαιοσύνης αποτελούν τη λύση για το πρόβλημα που δημιουργείται στην πρωταρχική θέση. Ο Rawls με την ιδέα της πρωταρχικής θέσης, που είναι μια υποθετική κατάσταση, ελπίζει ότι τα έλλογα άτομα θα δράσουν με διάφορους τρόπους, με βάση τη γνώση των εκάστοτε περιπτώσεων. Το πως θα ενεργήσουν εξαρτάται από τις αξίες, τις πεποιθήσεις τους, το χαρακτήρα τους. Πρόκειται όμως για μια κατάσταση σταθερότητας και ισορροπίας. Η θεώρηση της πρωταρχικής θέσης δεν έχει σκοπό να εξηγήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά, παρά μόνο στο σημείο που θα επιλέγουν οι αρχές με βάση την ηθική, και να αποδείξει ότι τα άτομα διαθέτουν το αίσθημα της δικαιοσύνης. Για να προσαρμοστούν οι κάθε λογής πεποιθήσεις στα δεδομένα της πρωταρχικής θέσης, τα μέρη που μετέχουν δεν θα πρέπει να γνωρίζουν τις ιδεολογίες που ενστερνίζονται τα άτομα που τους αντιπροσωπεύουν.²²

Το πέπλο της άγνοιας

Τα συμβαλλόμενα μέρη στην πρωταρχική θέση για να επιλέξουν τις αρχές που θα είναι δίκαιες, πρέπει να λείψουν οι επιρροές που τους επηρεάζουν, και να εκμεταλλευτούν τις καταστάσεις που θα είναι προς το συμφέρον τους. Για να επιτευχθεί αυτό ο Rawls, προτείνει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη βρίσκονται πίσω από ένα *πέπλο άγνοιας*. «Το πέπλο της άγνοιας είναι μια τόσο φυσική συνθήκη, που πολλοί θα πρέπει να έχουν σκεφτεί. Η διατύπωση βρίσκεται σε λανθάνουσα μορφή στην καντιανή θεωρία της κατηγορικής προσταγής, τόσο στον τρόπο που ορίζεται αυτό το διαδικαστικό κριτήριο όσο και σε σχέση με τον τρόπο που χρησιμοποιείται από τον Καντ»²³

Τα μέρη αγνοούν την κοινωνική, την ταξική τους θέση, την αντίληψη τους για το αγαθό, τις ορθολογικές τους στάσεις, τα σχέδια της ζωής τους, τις συνθήκες που θα επικρατήσουν στην κοινωνία. Το μόνο που γνωρίζουν οι συμβαλλόμενοι είναι ότι η κοινωνία τους διέρχεται από τις

22 Rawls J. (2017), *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο: Μαρκέτος Σ.-Κιουπκιολής Αλ., *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα, εκδ. Μετάχμιο, σελ. 75-81.

23 Rawls J. (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ., Βουτσάκης Β., Παιονίδης Φ., Παπαγεωργίου Κ., Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 173.

περιστάσεις της δικαιοσύνης, και για τα γενικά χαρακτηριστικά που αφορούν την κοινωνία. Ο λόγος που οι συμβαλλόμενοι δεν πρέπει να γνωρίζουν τα γεγονότα είναι πιθανώς ότι αυτά ενδέχεται να οδηγήσουν σε αντιθέσεις και συγκρούσεις, ενώ η άγνοια θα φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα της πρωταρχικής θέσης.

Παρόλο αυτά το πέπλο της άγνοιας εγείρει κάποιες δυσκολίες: έχουμε εμφανείς δυσκολίες να κατανοήσουμε την ιδέα της πρωταρχικής θέσης, γιατί δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες. Εδώ ο Rawls υποστηρίζει ότι στην πρωταρχική θέση η επιχειρηματολογία υπέρ μιας αντίληψης της δικαιοσύνης είναι ανάμεσα στα επιτρεπτά όρια και σέβεται τους τυπικούς περιορισμούς που τέθηκαν. Επιμένοντας ο φιλόσοφος υποστηρίζει την πρωταρχική θέση γιατί επιτρέπει μεγαλύτερη οικονομία λόγου, είναι αναλυτική και παραστατική. Η αρχική κατάσταση δεν είναι μια γενική συνέλευση που συμμετέχει ο καθένας μια δεδομένη στιγμή, αλλά σε όλους δύναται η δυνατότητα να υιοθετήσουν την προοπτική της.

Κανένας επίσης από τους συμβαλλόμενους δεν μπορεί να προβεί σε διαπραγματεύσεις, γιατί κανένας δεν γνωρίζει τη θέση του στην κοινωνία καθώς και άλλες πληροφορίες, κανένας δεν μπορεί να επιλέξει μια αρχή στα μέτρα του. Το πέπλο της άγνοιας τους δίνει τη δυνατότητα να επιλέξουν την αντίληψη της δικαιοσύνης που να αντιπροσωπεύει μια σύγκλιση συμφερόντων.²⁴

Τελειώνοντας ο Rawls υποθέτει ότι οι συμβαλλόμενοι έχουν όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται. Και η αντίληψη της δικαιοσύνης θα πρέπει να θεμελιώσει στη δημόσια βάση τους όρους της κοινωνικής συνεργασίας. Αυτή η στάση ευνοεί και τις δυο αρχές της δικαιοσύνης σε σχέση με το κριτήριο της ωφελιμότητας. Ωστόσο το πέπλο της άγνοιας αφορά την επιλογή του ορθού κι όχι του αγαθού.

Τα πρωταρχικά αγαθά και το πρόβλημα των διαπροσωπικών συγκρίσεων

Όπως εξηγεί ο Rawls τα πρωταρχικά αγαθά «είναι πράγματα τα οποία οι πολίτες χρειάζονται ως ελεύθερα και ίσα πρόσωπα, και οι αξιώσεις επάνω σε αυτά τα αγαθά μετρούν ως πρόσφορες αξιώσεις».²⁵ Τα συμβαλλόμενα μέλη πέρα από τις προσωπικές τους φιλοδοξίες είναι φυσικό να επιθυμούν επιπλέον πράγματα. Πρόκειται για πράγματα αναγκαία που οδηγούν στην προσωπική ελευθερία και ισότητα μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η αντίληψη των αναγκών που έχουν οι

24 Ό.π. σελ.173-179.

25 Rawls J. (2017), *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο: Μαρκέτος Σ.-Κιουπκιολής Αλ., *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα, εκδ. Μετάιχμιο, σελ.222-223.

πολίτες, επιτρέπει στη δικαιοσύνη να υποστηρίξει αυτή την αξίωση των πολιτών και να γίνει δημόσια δεκτή ως σκοπός της πολιτικής δικαιοσύνης. Η πολιτεία όμως έχει μία δυσκολία ως προς την εκπλήρωση αυτής της στοχοθεσίας με βάση και τα ορθολογικά κριτήρια, καθώς κυριαρχούν αλληλοσυγκρουόμενες περιεκτικές αντιλήψεις περί αγαθού. Προσπαθώντας να βρεθεί μία δημόσια βάση για όλους τους πολίτες για να μπορούν να πετύχουν τους σκοπούς τους, για να βρεθεί ένας τρόπος που να μην είναι μεροληπτικός, πρέπει να λειτουργήσει η *επάλληλη συναίνεση*, για να είναι ανεξάρτητη από κάθε περιεκτικό δόγμα.

«Ο βασικός κατάλογος των πρωταρχικών αγαθών (στον οποίον μπορούμε να προσθέσουμε κι άλλα), έχει πέντε τίτλους, ως εξής :

α) βασικά δικαιώματα κι ελευθερίες, β) ελευθερία της μετακίνησης κι ελεύθερη επιλογή απασχόλησης σε ένα περιβάλλον πολλαπλών επιλογών, γ) εξουσίες και προνόμια των αξιωμάτων και των υπεύθυνων θέσεων στους πολιτικούς κι οικονομικούς θεσμούς της βασικής δομής, δ) εισόδημα και πλούτος, ε) οι κοινωνικές βάσεις του αυτοσεβασμού».²⁶ Ο κατάλογος των πρωταρχικών αγαθών παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα προκειμένου να αναδειχθούν οι ηθικές δυνάμεις και στο βαθμό που τα πρωταρχικά αγαθά μπορούν να το αναδείξουν. Η ιεράρχηση τους προκαταλαμβάνει την αντίληψη της δικαιοσύνης αλλά και την κατανομή των προτεραιοτήτων ανάμεσα στις αρχές. «Οι θεμελιώδεις ελευθερίες, για παράδειγμα, τις οποίες ρυθμίζει η πρώτη αρχή της δικαιοσύνης, εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και των δύο ηθικών δυνάμεων. Δίχως αυτές τις ελευθερίες η σύλληψη, προώθηση και αναθεώρηση μιας αντίληψης του αγαθού δεν είναι νοητή».²⁷

Όλοι οι πολίτες δεν έχουν τις ίδιες διανοητικές, ηθικές, κοινωνικές δεξιότητες, ώστε να μπορούν να συνεργάζονται πλήρως ως μέλη μιας εύτακτης κοινωνίας. Οι βασικές ικανότητες είναι σημαντικές κι η χρήση των πρωταρχικών αγαθών θα πρέπει να εκτιμάται υπό το πρίσμα αυτών των ικανοτήτων. Οι άνθρωποι όμως αποκλείουν μεταξύ τους ως προς τις δεξιότητες, στις επιπτώσεις των ασθενειών και των ατυχημάτων, στις αντιλήψεις του αγαθού και στην καλαισθησία και στις προτιμήσεις. Όταν κατανοείται από όλους τους πολίτες η βασική ιδέα της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας μαζί με τα πρωταρχικά αγαθά, τότε καμία από τις παραπάνω αποκλίσεις δεν οδηγεί στην αδικία.²⁸

26 Ό.π. σελ.223.

27 Παπαγεωργίου Κ.(1994), *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*, Αθήνα, σελ.117.

28 Ρώλς Τ.(2004), *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο Μαρκέτος Σ. *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σελ.220-229.

Οι θεσμοί της κοινωνίας αφήνουν επαρκή χώρο για να αναπτύξει ο καθένας τον τρόπο ζωής του, και ικανοποιούν την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης την οποία αποδέχονται οι πολίτες που ασπάζονται τα περιεκτικά δόγματα μιας επάλληλης συναίνεσης. Όταν ορίζονται ως το μέσο για τους υποκειμενικούς επιδιωκόμενους στόχους, τα πρωταρχικά αγαθά δεν είναι μία ιδέα που έχει ο κάθε άνθρωπος ως αξία και δεν πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε κατ'αυτόν τον τρόπο. Όταν όμως τα πρωταρχικά αγαθά ως πολιτική αντίληψη ορίζουν τις ανάγκες των πολιτών τότε τίθενται θέματα δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο της αγαθότητας ως ορθολογικότητας ο κατάλογος των πρωταρχικών αγαθών ως προτεραιότητα ορίζονται εκείνα που σχετίζονται με το σύνταγμα και τη νομοθεσία, χωρίς να προσεγγίζεται η ιδέα της προτεραιότητας του ορθού έναντι του αγαθού. Ο προσδιορισμός των απαραίτητων αγαθών γίνεται υπό το πρίσμα μιας πολιτικής αντίληψης κι όχι κάτω από το νόημα κάποιου περιεκτικού δόγματος, που μας δίνει, παρά τον πλουραλισμό, μία κλίμακα αγαθών που να μπορεί να γίνει αποδεκτή από όλους τους πολίτες. Ακόμη κι αν δεν προσεγγίζουν το σύνολο, τα πρωταρχικά αγαθά θα θεωρούνται πολύτιμα για την επίτευξη στόχων και σκοπών. Όλοι όμως θα δεχτούν την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης για να καλυφθούν οι ατομικές προσδοκίες από τους θεσμούς, με τις αρχές της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας.

Η ανάγκη μιας θεωρίας του αγαθού

Η Νεωτερικότητα έφερε στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία μεγάλες αλλαγές. «Η νεωτερική ηθική αντέταξε την αρχή της ίσης ηθικής αξίας όλων των ανθρώπων, δηλαδή τη θεμελιώδη παραδοχή ότι όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν εξίσου την ικανότητα (κι αντίστοιχα, στο πολιτικό επίπεδο, έχουν την αξίωση να τους αναγνωριστούν ίσες δυνατότητες) να γίνουν ολοκληρωμένα ηθικά υποκείμενα».²⁹ Η ηθική από την άποψη της ευδαιμονίας γίνεται ορθοπρακτική.

Στη σφαίρα του ορθού κυριαρχούν τα καθήκοντα που είναι σύμφωνα με τους ηθικούς κανόνες, πέρα από την ατομική ηθική, και ισχύουν αντικειμενικά. Περιέχουν μια σταθερότητα εφόσον συγκροτούνται σε μια δεδομένη στιγμή. Η σφαίρα του αγαθού είναι συμπληρωματική στην έννοια του ορθού, εμπεριέχει αξίες που υπηρετούν τη συνολική πορεία της ζωής ως ανάπτυξη δεξιοτήτων, ως διάπλαση του χαρακτήρα ή ως σκοπός ηθικός κι ενάρτετος.

29 Σούρλας Π. (2020), *Πυθμίζοντας τα του βίου*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σελ.99-100.

Η ιδέα του αγαθού εμφανίζει μία ποικιλομορφία, μία ευκαμψία, μία διαφορετικότητα από πρόσωπο σε πρόσωπο.³⁰

Σε μια εύτακτη κοινωνία η αντίληψη που έχουν οι πολίτες για το αγαθό είναι σε συμφωνία με τις δημόσια αναγνωρισμένες αρχές του ορθού και προσδιορίζουν τη θέση που πρέπει στα πρωταρχικά αγαθά. Στο πλαίσιο της αντίληψης της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας η έννοια του ορθού έχει προτεραιότητα έναντι του αγαθού. Η θεωρία του αγαθού που ο Rawls ονομάζει *ισχνή*: «σκοπός της είναι να εξασφαλίσει τα προαπαιτούμενα που σχετίζονται με τα πρωταρχικά αγαθά και χρειάζονται για να φτάσουμε στις αρχές της δικαιοσύνης».³¹ Η θεωρία του αγαθού αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να ευνοήσει τα άτομα που κοινωνικά μειονεκτούν. Επίσης προσδιορίστηκε και μέσω των πρωταρχικών αγαθών που επιθυμούν τα άτομα. Ο φιλόσοφος τώρα χρησιμοποιεί τη θεωρία του αγαθού και για να υπερασπιστεί μια αντίληψη της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Τα άτομα στην πρωταρχική θέση, παρόλο που δεν γνωρίζουν, είναι σε θέση να πάρουν μια απόφαση ορθολογική. Η ισχνή θεωρία του αγαθού που επιλέγουν οι συμβαλλόμενοι, ορίζει ότι προσπαθούν να εξασφαλίσουν την ελευθερία και τον αυτοσεβασμό και χρειάζονται πολλά από τα πρωταρχικά αγαθά για να επιτύχουν τους σκοπούς τους. Έχοντας υπόψιν τους το αγαθό μπορούν να επιλέξουν ορθολογικά τις αρχές της δικαιοσύνης.

Η ισχνή θεωρία του αγαθού είναι αναγκαία για να εξηγήσουμε την προτίμηση των αρχικών αγαθών και να πράξουμε ορθολογικά για την επιλογή των αρχών στην πρωταρχική θέση και για να τεθούν οι βάσεις από τις οποίες θα συναχθούν οι αρχές της δικαιοσύνης.

Το να είναι τώρα κάποιος καλός συνάδει με το να είναι αγαθός, και σε ποιες περιστάσεις ισχύει αυτό; Γιατί στις αρχές της δικαιοσύνης υπόκεινται και οι ορθολογικές πράξεις του ατόμου, που καθορίζουν ποια σχέδια του είναι καλά και τίθενται στο πρίσμα που ορίζονται οι ανθρώπινες αξίες.

Επίσης με τη θεωρία του αγαθού εξηγούνται οι κοινωνικές αρετές και οι αξίες. Και για να τις εξηγήσουμε χρειαζόμαστε μια θεωρία που να αναλύει τι είναι αυτό το αγαθό που προσδιορίζει τις δραστηριότητες του ατόμου και ειδικότερα την υποκειμενική δράση που να είναι σύμφωνη με τη δημόσια αντίληψη της δικαιοσύνης. Ωστόσο αν το αίσθημα της δικαιοσύνης είναι αγαθό σύμφωνα με την ισχνή θεωρία περί αγαθού, τότε η κοινωνία θεωρείται εύτακτη, έχει σταθερότητα, δημιουργεί ηθικές στάσεις και πρότυπα, που τις υιοθετούν τα έλλογα άτομα και

30 Ό.π. σελ. 101-106.

31 Rawls J (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ., Βουτσάκης Β., Παιονίδης Φ., Παπαγεωργίου Κ., Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 458.

πορεύονται στη ζωή τους. Αυτή η συνάφεια της δικαιοσύνης με το αγαθό ο Rawls την αποκαλεί *αρμονία*.

Ο ορισμός του αγαθού

Ο Rawls αντιτίθεται στις τελεολογικές θεωρίες για το αγαθό και θεωρεί αγαθό ό,τι εναρμονίζεται με μορφές ζωής, σύμφωνες με τις αρχές του ορθού που διαθέτει ο καθένας. Και επέλεξε αυτή τη σημασία του αγαθού για να επιχειρηματολογήσει υπέρ της αντίληψης της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας απέναντι στις αντιρρήσεις.

Ένα σχέδιο ζωής για να χαρακτηριστεί ως ορθολογικό, πρέπει να ικανοποιεί την αριστοτελική αρχή, «σχέδια που αγνοούν αυτή την τάση της ανθρώπινης φύσης είναι εγγενώς προβληματικά γιατί η αδιαφορία ενός προσώπου για την ανάπτυξη των ικανοτήτων του υποσκάπτει την εκτίμηση που τρέφουν οι άλλοι για αυτό-και αυτό έχει σοβαρές συνέπειες για τον αυτοσεβασμό και την αυτοεκτίμηση του-και τελικά φτωχαίνει την κοινωνική του ζωή και περιορίζει δραματικά τις απολαύσεις που μπορούσε να του χαρίσει η πλήρης συμμετοχή στην κοινωνική συνεργασία».³² Σύμφωνα με την αριστοτελική αρχή, οι άνθρωποι πρέπει να απολαμβάνουν την άσκηση των ικανοτήτων τους και η απόλαυση αυξάνεται ανάλογα με την πολυπλοκότητα των ικανοτήτων τους, όσο πιο δύσκολη είναι μια δραστηριότητα ο άνθρωπος ασχολείται περισσότερο με αυτή παρά με μια πιο εύκολη. Προφανώς ο βαθμός δυσκολίας προσελκύει το άτομο και του φαίνεται συναρπαστική και δελεαστική, ίσως και του εκδηλώνει την δημιουργικότητα του. Ο καθένας βέβαια πραγματοποιεί τη δύσκολη δραστηριότητα και με διαφορετικό τρόπο.

«Η αριστοτελική αρχή είναι μια αρχή που διέπει τα κίνητρα. Επηρεάζοντας σταθερά την πορεία των δραστηριοτήτων μας, εξηγεί τις σπουδαιότερες επιθυμίες μας και δικαιολογεί γιατί προτιμούμε να κάνουμε μερικά πράγματα κι όχι άλλα. Επίσης, εκφράζει έναν ψυχολογικό νόμο που διέπει τις μεταβολές του πλέγματος των επιθυμιών μας».³³ Η αρχή συνεπάγεται πως καθώς ένα άτομο με την πάροδο του χρόνου εξασκεί τις ικανότητες του, θα επιλέξει τις πιο δύσκολες ενέργειες που θα του παρέχουν περισσότερα εφόδια και δεξιότητες. Παρακολουθώντας και τους άλλους να ασκούν τις ικανότητες τους, τότε το άτομο παρακινείται και αυτό προς τον ίδιο δρόμο.

32 Μιχαλάκης Αν.(2018)*Το δίκαιο και το αγαθό, δοκίμιο για τη θεωρία της δικαιοσύνης του John Rawls*.Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, σελ.88-89.

33 Rawls J(2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο:Βασιλογιάννης Φ.,Βουτσάκης Β.,Παιονίδης Φ.,Παπαγεωργίου Κ.,Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., Θεωρία της δικαιοσύνης .Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 491-492.

Ο ρόλος της αριστοτελικής αρχής στη θεωρία του αγαθού, έγκειται στο γεγονός ότι αυτά που θεωρούνται ανθρώπινα αγαθά, πρέπει να είναι σκοποί και στόχοι που έχουν θέση σε ορθολογικά σχέδια. Οδηγεί τον άνθρωπο σε ενέργειες και συμπεράσματα που εναρμονίζονται με τις κρίσεις μας για το τι είναι καλό και τι κακό και κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ηθική θεωρία.

Αντιθέσεις μεταξύ του ορθού και του αγαθού

Οι έννοιες του ορθού και του αγαθού αποτελούν τις πρωταρχικές ιδέες της ηθικής θεωρίας. Η οριοθέτηση μεταξύ τους διαρθρώνει την ηθική θεωρία. Μια πρώτη διαφορά είναι ότι στις αρχές της δικαιοσύνης η επιλογή τους από τα άτομα που βρίσκονται στην πρωταρχική θέση, τα κριτήρια της διαβουλευτικής ορθολογικότητας δεν τίθενται σε επιλογή. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα πρέπει να επιλέξουν τις αρχές με ορθολογικά κριτήρια. Ενώ στη θεωρία του αγαθού καθένας επιλέγει ελεύθερα σύμφωνα με τα προσωπικά σχέδια ζωής και χωρίς περιορισμούς. Οι μόνες προϋποθέσεις στη θεωρία της δικαιοσύνης είναι τα κριτήρια να επαρκούν για την επιλογή των πρωταρχικών αγαθών και οι αντιλήψεις της ορθολογικότητας να μην παρεκκλίνουν από τις αρχές της δικαιοσύνης που επιλέχτηκαν στην πρωταρχική θέση.

Μια δεύτερη διαφορά είναι ότι οι αντιλήψεις των ατόμων για το αγαθό ποικίλουν από άτομο σε άτομο, ενώ οι ιδέες για το ορθό αρκετές φορές αν όχι τις περισσότερες συγκλίνουν. Σε μια εύτακτη κοινωνία οι πολίτες υποστηρίζουν τις ίδιες αντιλήψεις για το ορθό, παρόλο που πολλές φορές υπάρχουν αντίθετες αξιώσεις, για χάριν της αρμονίας και της συνεργασίας ο καθένας από την σκοπιά του μπορεί να αναγνωρίσει την διάταξη όσο δυσχερής και αν είναι η αποδοχή της. Από την άλλη πλευρά τα άτομα εντοπίζουν το αγαθό με διαφορετικούς τρόπους, πολλά πράγματα που είναι καλά για κάποιον μπορεί για κάποιον άλλον να είναι κακά. Το αγαθό έχει και μια υποκειμενικότητα που στηρίζεται στα προσωπικά βιώματα, στην εκπαίδευση και τη μόρφωση που έχει ο καθένας, καθώς και στις ικανότητες και τις δεξιότητες που διαθέτει. Δεν είναι ανάγκη να φτάσουμε σε μια δημόσια αποδεκτή γνώμη για το αγαθό, και είναι ορθολογικό σε μια εύτακτη κοινωνία να κυριαρχούν ποικίλα κριτήρια για το αγαθό.

Η τρίτη διαφορά είναι ότι οι εφαρμογές των αρχών της δικαιοσύνης περιορίζονται από το πέπλο της άγνοιας, ενώ οι αντιλήψεις περί αγαθού ενός προσώπου βασίζονται σε πλήρη δεδομένα. Οι συμβαλλόμενοι επιβάλλεται να γνωρίζουν ελάχιστα, για την επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης για να φτάσουν σε ένα πιο άρτιο αποτέλεσμα. Αντίθετα η άποψη του ατόμου για το αγαθό,

συνυπολογίζει ικανότητες, συμφέροντα και καταστάσεις για να φτάσει και στις αρχές της δικαιοσύνης οι οποίες προκαθορίζουν το περιεχόμενο των σχεδίων τους.

«Από τις παραπάνω διαφορές προκύπτει ότι στο πλαίσιο της θεωρίας της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας οι έννοιες του αγαθού και του ορθού έχουν διακριτά γνωρίσματα. Οι διαφορές τους πηγάζουν από τη διάρθρωση της θεωρίας του συμβολαίου και την προτεραιότητα του ορθού και της δικαιοσύνης που προκύπτει από αυτήν».³⁴

Η ιδέα της προτεραιότητας του ορθού

Η ιδέα της προτεραιότητας του ορθού, βασικό στοιχείο στον πολιτικό φιλελευθερισμό του Rawls, παίζει σημαντικό ρόλο στη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας. Αυτό μπορεί να είναι και παρεξηγήσιμο με την έννοια ότι ο πολιτικός φιλελευθερισμός δεν χρησιμοποιεί καμία ιδέα του αγαθού. Τούτο είναι λανθασμένο διότι το ορθό και το αγαθό είναι έννοιες συμπληρωματικές. «Ενώ η δικαιοσύνη χαράζει το όριο και το αγαθό δείχνει την κατεύθυνση, πάντως η δικαιοσύνη δεν μπορεί να χαράξει το όριο πολύ στενά. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία αυτή καθαυτή δεν μπορεί να επικαλεστεί την οπτική γωνία κάποιας ευρύτερης θεώρησης, για να υποστηρίξει πως χαράζει το όριο στο σωστό σημείο και πως τα περιεκτικά δόγματα τα οποία επιτρέπει είναι άξια προσήλωσης».³⁵

Ο Rawls θα επισυνάψει πέντε ιδέες του αγαθού που χρησιμοποιούνται στη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, και πως αυτές συμφωνούν με την προτεραιότητα του ορθού:

Πως η πολιτική αντίληψη επηρεάζει τις ιδέες περί αγαθού

Μια αντίληψη είναι γενική όταν εφαρμόζεται σε ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων. Είναι περιεκτική όταν περιλαμβάνει αντιλήψεις που αναφέρονται στις ανθρώπινες αξίες, στα ιδανικά, στις αρετές και στοχεύουν στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές αντιλήψεις είναι περιεκτικές. Ένα δόγμα είναι περιεκτικό, όταν καλύπτει τις αρχές του και τις ιδέες κάτω από το ιδεολογικό του σχήμα. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός καλύπτει τους

³⁴ Ό.π. σελ.517.

³⁵ Ρώλς Τ.(2004),*Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο Μαρκέτος Σ. *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός*, Αθήνα,Μεταίχμιο,σελ.242.

κύριους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς. Και μια πολιτική αντίληψη αντλεί τις θεωρήσεις της από διάφορες ιδέες του αγαθού, οι οποίες πρέπει να είναι πολιτικές ιδέες.

1. Η ιδέα της αγαθότητας ως ορθολογικότητας

Κατά τον Rawls, το αγαθό ενός προσώπου είναι ορθολογικό, όταν συγκαταλέγεται στα σχέδια ζωής του, πληροί τις αρχές της ορθολογικότητας και το πρόσωπο θα το επέλεγε (το σχέδιο) με επίγνωση των δεδομένων και με προσεκτική εξέταση των συνεπειών. Η ορθολογικότητα αφορά τις αρχές της επιλογής-επιλογή κατάλληλων μέσων, επίτευξη σκοπών, συνοχή στόχων, επιλογή δράσης-, ενώ η ορθολογικότητα των σχεδίων ορίζεται από τις θεωρίες της ορθολογικής επιλογής. Εάν το σχέδιο ζωής που επιλέγει και πραγματοποιεί ένα άτομο έχει τα παραπάνω χαρακτηριστικά, τότε αποτελεί το *αντικειμενικά ορθολογικό σχέδιο* για το συγκεκριμένο πρόσωπο. Τα άτομα καταστρώνουν τα σχέδια τους παίρνοντας υπόψιν τους τις εύλογες προσδοκίες τους, όσον αφορά τις ανάγκες τους στις μελλοντικές καταστάσεις.

Με δεδομένες αυτές τις υποθέσεις κάθε πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης μπορεί να αναγνωριστεί από κάθε πολίτη, με στόχο την εκπλήρωση των προσωπικών σχεδίων, στη βάση βέβαια της ορθολογικότητας ως κύρια αρχή της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. «Ως ισχνή θεωρία του αγαθού, η αγαθότητα ως ορθολογικότητα μας δίνει το ένα μέρος του πλαισίου που εξυπηρετεί δύο κύριους ρόλους: πρώτον μας βοηθά να διακρίνουμε ένα τελεσφόρο κατάλογο πρωταρχικών αγαθών και, δεύτερον καθώς βασίζεται σε ένα ευρετήριο τούτων των αγαθών, μας επιτρέπει τόσο να προσδιορίσουμε τους στόχους των συμβαλλόμενων μερών στην πρωταρχική θέση όσο και να εξηγήσουμε γιατί οι εν λόγω στόχοι είναι ορθολογικοί».³⁶

2. Επιτρεπτές αντιλήψεις του αγαθού και πολιτικές αρετές

Στον πολιτικό φιλελευθερισμό το κράτος δεν ευνοεί κανένα περιεκτικό δόγμα και ούτε τις ιδέες του αγαθού που συνδέονται με αυτά τα δόγματα. Ο Rawls για να υποστηρίξει την προτεραιότητα του ορθού στις αρχές της δικαιοσύνης, εισάγει την έννοια της ουδετερότητας, την οποία για να αποφύγει τις παραπλανητικές ερμηνείες θα την χρησιμοποιήσει ως ένα *σκηνικό τέχνασμα*. Η ουδετερότητα μπορεί να οριστεί με δύο τρόπους: ο ένας είναι *διαδικαστικός*, π.χ. όταν μια διαδικασία πραγματοποιείται χωρίς να επικαλεστούμε τις ηθικές αρετές. Μπορούμε όμως να

³⁶Ο.π. σελ.245-246.

ορίσουμε ότι μια διαδικασία δικαιολογείται, με την επίκληση ουδέτερων αξιών, όπως είναι η αμεροληψία, και η παροχή ίσων ευκαιριών στα αντίπαλα μέρη για να παρουσιάσουν τις απαιτήσεις τους.

Ο προσδιορισμός μιας ουδέτερης διαδικασίας, μπορεί να βρίσκεται πίσω από τις αρχές της ελεύθερης συζήτησης μεταξύ των έλλογων προσώπων, που διαθέτουν ορθή κρίση, άποψη και γνώση για να φτάσουν σε μια συμφωνία.

«Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία δεν είναι διαδικαστικά ουδέτερη. Ολοφάνερα οι αρχές της δικαιοσύνης της έχουν ουσιαστική υπόσταση και εκφράζουν πολύ περισσότερα πράγματα από κάποιες διαδικαστικές αξίες και το ίδιο ισχύει και για τις πολιτικές της αντιλήψεις περί κοινωνίας και περί προσώπου, οι οποίες αντιπροσωπεύονται από την πρωταρχική θέση».³⁷ Ως πολιτική αντίληψη προσδοκεί σε μια επάλληλη συναίνεση, επεξεργαζόμενη κάποιες αρχές, αφαιρώντας κάποια φιλοσοφικά ή ηθικά δόγματα. Αναζητά μια ουδέτερη βάση, η οποία προκύπτει από την πολιτική αντίληψη που στηρίζεται στην επάλληλη συναίνεση.

Ένας άλλος τρόπος για να οριστεί η ουδετερότητα είναι σχετικά με τους στόχους που θέτουν οι θεσμοί σχετικά με τα περιεκτικά δόγματα και τις παράλληλες με αυτά αντιλήψεις του αγαθού. Η ουδετερότητα του στόχου σε αντίθεση με την ουδετερότητα της διαδικασίας, σημαίνει ότι οι θεσμοί και οι πολιτικές αντιλήψεις είναι ουδέτερες, και οι πολίτες τις δέχονται γενικά στη σφαίρα της δημόσιας πολιτικής ιδέας της δικαιοσύνης. Έτσι η ουδετερότητα του στόχου μπορεί να διασφαλίσει σε όλους τους πολίτες ίσες ευκαιρίες ώστε να ενστερνίζονται τις ιδέες του αγαθού που πιστεύουν. Το κράτος δεν πρέπει να ευνοεί κανένα περιεκτικό δόγμα, ούτε να μεροληπτεί υπέρ κάποιου δόγματος.

Η προτεραιότητα του ορθού επιδιώκει την πραγμάτωση των επιτρεπτών πολιτικών αντιλήψεων, που ασπάζονται τις αρχές της δικαιοσύνης. «Σε τούτη την περίπτωση, ανάλογα με τη σημασία της έννοιας των ίσων ευκαιριών, η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία μπορεί να είναι ουδέτερη ως προς το στόχο».³⁸

Παρόλο που ο πολιτικός φιλελευθερισμός είναι ουδέτερος ως προς το στόχο, επιτρέπει ωστόσο να αναδυθούν ηθικές αρετές, όπως η δικαιοσύνη που παρουσιάζει τις αρετές της συνεργασίας, της κοινωνικής συνοχής, της ανεκτικότητας στο πεδίο μιας πολιτισμένης και δημοκρατικής κοινωνίας. Και οι ιδέες του αγαθού που εμπεριέχονται στη δικαιοσύνη, οι πολίτες τις αποδέχονται, χωρίς να εξαρτώνται από κανένα περιεκτικό δόγμα. Οι αξίες, τα ιδανικά, οι ηθικές

³⁷ Ό.π.σελ.261.

³⁸ Ό.π.σελ. 262.

αρετές, εφόσον συνδέονται με τη δικαιοσύνη και διασφαλίζουν την κοινωνική αρμονία και ισορροπία, είναι βασικά στοιχεία της δομής του πολιτικού φιλελευθερισμού.

Ένα συνταγματικό κράτος έχει υποχρέωση να ενθαρρύνει τους πολίτες προς την ανάπτυξη των πολιτικών αρετών, αποθαρρύνοντας διάφορα περιεκτικά δόγματα και να παίρνει μέτρα που θα ευνοούν την συνεργασία και την αυτενέργεια των πολιτών, που θεωρούνται ίσοι και ελεύθεροι.

3.Η ιδέα του αγαθού μιας εύτακτης κοινωνίας

Μια άλλη ιδέα του αγαθού στη δικαιοσύνη ως ακριβοδικία είναι αυτή του αγαθού της εύτακτης κοινωνίας. Η ιδέα του αγαθού, ως πολιτική αντίληψη που οι πολίτες δέχονται ατομικά και συλλογικά ως κοινωνικό σώμα. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία δέχεται τους πολίτες ως ξεχωριστά άτομα που συνεργάζονται για να πετύχουν τους προσωπικούς τους στόχους ανεξάρτητα από τους κοινούς σκοπούς. «Το να λέμε ότι μια κοινωνία είναι εύτακτη, με βάση μια ορισμένη αντίληψη της δικαιοσύνης σημαίνει τρία πράγματα : α. Ότι σε αυτή την κοινωνία όλοι αποδέχονται τις ίδιες αρχές της δικαιοσύνης και γνωρίζουν ότι και όλοι οι άλλοι τις συναποδέχονται. β. Ότι η βασική δομή μιας τέτοιας κοινωνίας, ικανοποιεί τις εν λόγω αρχές, και μάλιστα αυτό είναι δημοσίως γνωστό. γ. Ότι οι πολίτες της ίδιας κοινωνίας διέπονται από ένα υπό κανονικές συνθήκες αποτελεσματικό αίσθημα της δικαιοσύνης, και συμμορφώνονται προς τους βασικούς θεσμούς της κοινωνίας, τους οποίους θεωρούν δίκαιους».³⁹

Μια εύτακτη κοινωνία προσδιοριζόμενη κατ' αυτό τον τρόπο, πετυχαίνει τον τελικό σκοπό, τη συνεργασία μεταξύ των πολιτών, την πολιτική ελευθερία, την ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσθαι, την υποστήριξη δίκαιων θεσμών και την ισομερή απόδοση της δικαιοσύνης. Οι κοινοί τελικοί στόχοι και σκοποί, αναδεικνύουν το αγαθό της εύτακτης κοινωνίας.

Εφόσον αυτά είναι τα δεδομένα στην εύτακτη κοινωνία, που υποστηρίζει το αγαθό της δικαιοσύνης ως ακριβοδικία, συνιστά το αγαθό με δύο τρόπους: «ο πρώτος τρόπος είναι πως συνιστά αγαθό για τα πρόσωπα ατομικά, και δεύτερος λόγος που η πολιτική κοινωνία αποτελεί αγαθό για τους πολίτες, είναι ότι τους εξασφαλίζει το αγαθό της δικαιοσύνης όσο και τις κοινωνικές βάσεις του αμοιβαίου αυτοσεβασμού τους».⁴⁰

Ο Rawls χαρακτηρίζει ως κλασικό δημοκρατισμό την άποψη ότι οι πολίτες για να εξασφαλίσουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους, *πρέπει να κατέχουν και τις πολιτικές αρετές, και να μπορούν*

39 Ό.π. σελ.64-65.

40 Ό.π.σελ.246-247.

να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή. Η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά είναι αναγκαία γιατί αν υπάρχει απόσυρση από τη δημόσια ζωή οι θεσμοί ακόμη και οι πιο καλοσχηματισμένοι μπορεί να πέσουν στα χέρια εκείνων που θα επιβάλλουν τα συμφέροντά τους, και θα οδηγήσουν την κοινωνία σε θρησκευτικό και εθνικιστικό φανατισμό. Η ασφάλεια των δημοκρατικών θεσμών απαιτεί την συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια ζωή για να εξασφαλίσουν τη δημοκρατία. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία και ο κλασικός δημοκρατισμός δεν έχουν μεγάλες αντιθέσεις, επειδή ο κλασικός δημοκρατισμός δεν περιέχει κανένα περιεκτικό φιλοσοφικό, ή θρησκευτικό, ή ηθικό δόγμα.

Σύμφωνα με τον Rawls υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον πολιτικό ουμανισμό και τον κλασικό δημοκρατισμό, γιατί σύμφωνα με την αριστοτελική άποψη, ο άνθρωπος ως πολιτικό και κοινωνικό ζώο, εξελίσσεται με τη συμμετοχή του στη δημοκρατική κοινωνία. Αυτή η συμμετοχή αναδεικνύει μια μορφή αγαθού. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός υποστηρίζει ότι μερικοί πολίτες θα αναπτύξουν την ιδέα του αγαθού μέσα από την πολιτική ζωή.⁴¹

4. Η ιδέα των επιτρεπτών περιεκτικών αντιλήψεων του αγαθού

Οι αρχές κάθε πολιτικής αντίληψης πρέπει να επιβάλλουν φραγμούς στις ιδέες των περιεκτικών δογμάτων, και οι πολιτικοί θεσμοί να ενθαρρύνουν κάποιους τρόπους ζωής και άλλους να τους αποτρέπουν. Έτσι προκύπτει το ερώτημα πώς το κράτος πραγματώνει την παραπάνω θεώρηση; Η ενθάρρυνση ή αποθάρρυνση των περιεκτικών δογμάτων γίνεται με δύο τρόπους: αυτά τα περιεκτικά δόγματα μπορεί να γίνονται αποδεκτά και να είναι σύμφωνα με τις αρχές της δικαιοσύνης και να στελεχώνονται από οπαδούς ενός δίκαιου συνταγματικού καθεστώτος, ή να έρχονται σε σύγκρουση με τις πολιτικές αντιλήψεις. Παράδειγμα της πρώτης περίπτωσης αποτελούν ορισμένες θρησκείες, που η αντίληψη που δέχονται για το αγαθό, επιβιώνει και είναι σε θέση να ελέγχει το κράτος. Αυτές βέβαια οι περιπτώσεις αν υπάρχουν, βοηθούν να επιβιώνουν τα περιεκτικά δόγματα, σε μικρό τμήμα της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στη δεύτερη άποψη αποτελεί η περίπτωση όπου η ιδέα του αγαθού επιβάλλει την απομάκρυνση προσώπων λόγω φυλετικών ή εθνικών απόψεων, όπως η δουλεία στην αρχαία Αθήνα.

Ο Rawls χαρακτηρίζει την πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης ανεξάρτητη από οποιοδήποτε περιεκτικό δόγμα, επειδή οι αρχές που θέτει διαμορφώνονται στη βασική δομή της κοινωνίας, ανεξάρτητη από κάποιο δόγμα, και οι θεμελιώδεις άξονες της αναφέρονται στη δημόσια

⁴¹Ο. π., σελ. 270-276.

κουλτούρα της και μπορούν να γίνονται αποδεκτές από πολλά δόγματα. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει βέβαια την εύλογη επάλληλη συναίνεση στον πολιτικό βίο: άλλο είναι τα δόγματα που ο κάθε πολίτης ασπάζεται σε ατομικό επίπεδο, και άλλο πράγμα σε ποιες αρχές θα στηριχτεί η βασική δομή της κοινωνίας. «Σε μια τέτοια συναίνεση, τα εύλογα δόγματα ενστερνίζονται την πολιτική αντίληψη, το καθένα από την δική του οπτική γωνία. Η κοινωνική ενότητα βασίζεται στην συναίνεση όσον αφορά την πολιτική αντίληψη».⁴²

Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία αποδέχεται τις αξιώσεις εκείνων που είναι οπαδοί περιεκτικών δογμάτων και ακολουθούν τις αντιλήψεις του, αρκεί να δέχονται τις πολιτικές αντιλήψεις της δικαιοσύνης και τα πολιτικά ιδεώδη και της κοινωνίας και των πολιτών.

Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία είναι εντελής ;

Τελικά η πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης είναι εντελής. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία χρησιμοποιεί τις ιδέες του αγαθού ως πολιτικές αντιλήψεις, οι οποίες ξεκινούν από την αγαθότητα ως ορθολογικότητα. Έχοντας οι πολίτες τα πρωταρχικά αγαθά, επειδή τα χρειάζονται για να πραγματοποιήσουν τα σχέδια ζωής τους, φτάνουν στην πρωταρχική ιδέα κι έπειτα στις δύο αρχές της δικαιοσύνης. Με τις δύο αρχές της δικαιοσύνης προσδιορίζουμε τις περιεκτικές αντιλήψεις του αγαθού και τις πολιτικές αρετές που απαιτούνται για να φτάσουμε στην εύτακτη κοινωνία που σύμφωνα με την αριστοτέλεια αρχή είναι εγγενώς αγαθή. Αυτό είναι σημαντικό γιατί η πολιτική αντίληψη εκφράζει την ιδέα του αγαθού, τόσο για τους πολίτες ως επιμέρους άτομα, όσο και ως κοινωνικό σώμα. Με την ιδέα του αγαθού, μαζί με το εγγενώς αγαθό της πολιτικής κοινωνίας, η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία είναι εντελής, και αναδεικνύει ιδέες και αξίες που έχουν βασικό ρόλο στην εύτακτη κοινωνία.

Στο πλαίσιο της εντέλειας και της επάλληλης συναίνεσης, σε μια εύτακτη κοινωνία, οι πολίτες δρουν συλλογικά για την επίτευξη κοινών στόχων, ακολουθώντας τις αρχές της δικαιοσύνης. Αποδίδουν δικαιοσύνη ο ένας στον άλλον με ακριβοδικία, την οποία ο Rawls ονομάζει *αμοιβαία δικαιοσύνη*.⁴³ Η ορθολογικότητα ως αγαθότητα μας επιτρέπει να εκφράσουμε τις ιδέες ως αγαθές, όταν από αυτές εκπορεύονται αντιλήψεις πολιτικές που είναι σύμφωνες με ένα ορθολογικό πλαίσιο μέσα σε μια συνταγματική κοινωνία που οι πολίτες της είναι ίσοι και ελεύθεροι. Αποδίδεται έτσι δικαιοσύνη, κυριαρχούν οι πολιτικές αρετές, και διαμορφώνεται μια ηθική

⁴² Ό.π.σελ. 199.

⁴³ Ό.π.σελ. 252.

αντίληψη που αποδέχονται και υπηρετούν τα συμβαλλόμενα μέρη. Ο τρόπος κοινωνικής συμβίωσης με φιλελεύθερα στοιχεία, μπορεί σταδιακά να αναπτυχθεί σε επάλληλη συναίνεση. Το ότι κυριαρχούν τα εγγενή αγαθά στην κοινωνία, η πολιτική αντίληψη που θα ενστερνίζονται σημαντικά οι πολίτες θα είναι απαλλαγμένη από οποιοδήποτε περιεκτικό δόγμα. Κι όταν οι θεσμοί είναι σύμφωνοι με τις αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού και της πολιτικής αντίληψης της δικαιοσύνης, πραγματώνουν αξίες κι ιδέες που υπερτερούν έναντι αλληλοσυγκρουόμενων αξιών. Η εντέλεια οδηγεί σε σταθερότητα και προσήλωση στις παραπάνω αξίες.⁴⁴

Για να χρησιμοποιήσει ο πολιτικός φιλελευθερισμός τις ιδέες του αγαθού χωρίς να προσπαθήσει να χρησιμοποιήσει κάποιο περιεκτικό δόγμα, θα πρέπει οι ιδέες του αγαθού να είναι πολιτικές ιδέες που να συνταιριάζουν με την αρχή της πολιτικής αντίληψης. Ως προτεραιότητα του ορθού οι πολίτες θα επιδιώκουν να πραγματοποιήσουν τους σκοπούς τους χωρίς να ξεπερνούν τα όρια που θέτει η δικαιοσύνη. Όταν οι πολίτες με την επάλληλη συναίνεση ασπάζονται τα εύλογα περιεκτικά δόγματα, οι δίκαιοι θεσμοί δίνουν χώρο στους πολίτες για να προσαρμοστούν σε τρόπους ζωής που είναι προσηλωμένοι στην πολιτική αντίληψη της δικαιοσύνης που χαρακτηρίζεται ως αμοιβαία. Οπότε αναπτύσσονται οι ιδέες του αγαθού και οι πολιτικές αρετές και οι πολίτες στα πλαίσια αυτά χαράζουν τους τρόπους ζωής τους στο πέρασμα των χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη

Κεντρική ιδέα της ηθικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη είναι ότι «κάθε τεχνική δεξιότητα και κάθε γνωστική δραστηριότητα, παρόμοια και κάθε πράξη, κάθε διαδικασία επιλογής και προτίμησης έχει για στόχο της-κατά την παραδοχή όλων-κάποιο αγαθό. Σωστά, επομένως, είπαν για το αγαθό πως είναι αυτό που αποτελεί τον στόχο όλων των πραγμάτων».(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, βιβλίο Α,1094a) Η ηθική του Αριστοτέλη είναι τελεολογική, γιατί οι ανθρώπινες πράξεις δεν στοχεύουν στην ορθολογικότητα αλλά στο να φέρουν κάποιο αγαθό. Ο σκοπός που στοχεύει μια πράξη έχει μια αξία. Ποιος όμως είναι αυτός ο σκοπός; Ο τελικός σκοπός είναι η *ευδαιμονία*. «Ο Αριστοτέλης επιμένει ότι η ευδαιμονία είναι ένα είδος δραστηριότητας· ότι δεν είναι μια μορφή

⁴⁴ Ό.π.σελ.276-281.

ηδονής, αν και ακολουθείται από ηδονή. Για αυτό η πιο ουδέτερη απόδοση, ευημερία, είναι επιτυχέστερη».⁴⁵ Ο τελικός σκοπός της ζωής είναι η αρετή, ίσως ο πιο αληθινός σκοπός της πολιτικής ζωής. Το ανθρώπινο αγαθό πρέπει να έχει δύο χαρακτηριστικά: να είναι τέλειο και να είναι αυτάρκες, και τα δύο χαρακτηρίζουν την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία είναι μια μορφή δράσης που στοχεύει στην επίτευξη της αρετής. Η αρετή είναι η πηγή που ξεκινάει η αγαθή δραστηριότητα για να κατακτήσει ο άνθρωπος την ευδαιμονία. Η ανθρώπινη ευδαιμονία είναι ενέργεια και αυτοσκοπός, και κάθε άνθρωπος μπορεί να φτάσει στην τέλεια ευδαιμονία, αρκεί οι πράξεις του να μην είναι ατελείς.

Ο φιλόσοφος εμπλέκει την ηθική με την πολιτική. Για τον Αριστοτέλη η ενότητα του ηθικού με το πολιτικό στοιχείο, είναι καθοριστική, προκειμένου να εξυψώσει το άτομο ως πολίτη, όπως αποτυπώνει στα πολιτικά και ηθικά του έργα, τον κώδικα συμπεριφοράς των πολιτών της κοινωνίας. Η ανάδειξη του τελεολογικού χαρακτήρα της ηθικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, εμπεριέχει και ανθρωπολογικά στοιχεία για την πραγμάτωση της πολιτικής φύσης του ανθρώπου. Η διερεύνηση της έννοιας του αγαθού, τόσο για τον αριστοτελικό άνθρωπο όσο και για την πόλη, είναι πρωταρχική επιδίωξη στη ζωή των πολιτών.

Η ηθική του Αριστοτέλη συνδέεται με την έννοια του τέλους, όπου όλα αποσκοπούν στην τελείωση, περιλαμβάνοντας την διαδικασία που οδηγεί στην ολοκλήρωση.⁴⁶ Δεν φαίνεται να πιστεύει στον καθορισμό κάποιων ηθικών κανόνων, επικεντρώνεται στην ανάδειξη ενός ιδεώδους τύπου ανθρώπου, του *φρόνιμου*, που αποτελεί υπόδειγμα ηθικής συμπεριφοράς.

Ο αναγνώστης των Ηθικών Νικομαχείων, παρατηρεί την έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πρακτικής γνώσης, που θέλει να αναδείξει ο φιλόσοφος. Η μέθοδος του είναι η διαλεκτική και η επιδιωκόμενη ηθική γνώση δεν αποτελεί σοφία ή επιστήμη, αλλά *φρόνησιν* δηλαδή *έξιν αληθή μετά λόγου πρακτικήν περί τα ανθρώπω αγαθά και κακά*, (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1140b4-6). «Δύο είναι οι διαστάσεις της ηθικής γνώσης που πρέπει να επισημάνουμε: στο μεταηθικό επίπεδο η διαμόρφωση μιας σαφούς συνολικής εικόνας του ανθρώπινου αγαθού και των διαφόρων δυνατών πραγματώσεων του».⁴⁷

Οι αρετές στην αριστοτελική φιλοσοφία

45 Ross W.D.(1995). *Aristotle*, Routledge, London, σελ.198.

46 Πεντζοπούλου- Βαλαλά(1998). *Προβολές στον Αριστοτέλη*, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, σελ. 251-272.

47 Βιβρβιδάκης Στ.(1996), *Το πρόβλημα της ιδιαιτερότητας της ηθικής γνώσης στα Ηθικά Νικομάχεια*. Α' διεθνές συνέδριο Αριστοτελικής Φιλοσοφίας (Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου 1995), εκδ. Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ» Αθήνα 1996, σελ. 36.

Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη κατέχει σημαντική θέση. Το έργο του Ηθικά Νικομάχεια αποτελεί σταθμό στην ιστορία της ηθικής φιλοσοφίας. Η ηθική του συνίσταται στην αρετολογία του. Η ανάλυση του αρχίζει με το δεύτερο βιβλίο από τα Ηθικά Νικομάχεια, όπου οι αρετές διακρίνονται σε ηθικές και διανοητικές. Οι ηθικές αρετές, δεν είναι έμφυτες, αλλά αποκτιούνται με την άσκηση, γιατί ο άνθρωπος είναι προικισμένος από τη φύση του να τις δέχεται. Στο σύνολο τους ορίζουν το ήθος, την ηθική ουσία του ανθρώπου, το σταθερό σημείο που από αυτό προέρχονται όλες οι πράξεις του ατόμου. Επίσης σχετίζονται με το άλογο μέρος⁴⁸ της ψυχής. Η λογική πηγάζει από τις διανοητικές αρετές και για αυτό οι ηθικές αρετές προσδιορίζονται από τις διανοητικές.

Η ηθική αρετή ορίζεται ως εξής: *εστίν άρα η αρετή έξις προαιρετική, εν μεσότητι ούσα τη προς ημάς, ωρισμένη λόγω και ω αν ο φρόνιμος ορίσειεν.* (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια Β6, 1106b36-1107a2). Ο ορισμός της αρετής αποκαλύπτει ότι ο φρόνιμος είναι αυτός που βρίσκεται στο μέσον ,τη μεσότητα ανάμεσα στα δύο άκρα, τη φρόνηση και την ασωτία. Η ηθική αρετή είναι έξις, «δυναμικές εξελίξεις του ήθους και ενέργειες της ψυχής που τελειοποιούνται με την άσκηση».⁴⁹ Σε αντίθεση με τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, όπου η αρετή είναι γνώση, άρα επιστήμη και κατά συνέπεια διδάσκεται, για τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή είναι έξις προαιρετική. Η ηθική αρετή δεν βασίζεται στη θεωρία, στηρίζεται στην πράξη, στο ανθρώπινον αγαθόν, στο πρακτόν αγαθόν. Ως έξις τελειοποιούνται μέσω της άσκησης και της συνήθειας, και αποτελούν πράξεις που πηγάζουν από την ψυχή. Η ηθική αρετή ως διάθεση της ψυχής, σε μια δεδομένη στιγμή εξωτερικεύεται και δρα, γίνεται ενέργημα, που όχι μόνο βελτιώνεται αλλά τείνει και προς την τελειοποίηση. Η ηθική αρετή έχει ηθική ποιότητα που οδεύει στην ολοκλήρωση της λειτουργίας και του έργου της. Η ηθική αρετή εκτός από έξη είναι και μεσότης. «Η μεσότητα δεν αποτελεί κάποια μορφή μετριότητας, μια επιλογή του μέσου όρου. Το μέσον δεν αποτελεί ένα ηθικό δίδαγμα της ηθικής κοινότητας που συμβουλεύει την αποφυγή των άκρων, αλλά εισάγει μια νέα έννοια άκρου, αυτή τη φορά αξιολογική, που επιβραβεύει κάθε ακραία περίπτωση ηθικής εγρήγορσης και αυτό-συνειδησίας».⁵⁰ Ο Αριστοτέλης επιδιώκει τον μετριασμό των παθών της

48 Στον Αριστοτέλη οι αρετές σχετίζονται με τη διμερή διαίρεση της ψυχής. Έτσι ο καθαρός λόγος (το λογιστικόν του Πλάτωνα) συνδέεται με τις διανοητικές αρετές :σοφία, σύνεση, φρόνηση, και το άλογο μέρος(το επιθυμητικό του Πλάτωνα) συνδέεται με τις ηθικές αρετές: δικαιοσύνη, ανδρεία, πραότητα...

49 Κούτρας Δ..(1996), *Η αριστοτελική αντίληψη για την ηθική αρετή*, Α Έθνης συνέδριο Αριστοτελικής Φιλοσοφίας,(Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου 1996):Η αριστοτελική ηθική και οι επιδράσεις της, εκδ. Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών» ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ» Αθήνα 1996,σελ. 138.

50 Κόντος Π. (2000), *Η αριστοτελική ηθική ως οντολογία. Φρόνησις, τέχνη, σοφία*. Αθήνα, Κριτική, σελ.88.

ψυχής, με τη διαμεσολάβηση της αρετής. Εννοεί με την μεσότητα, την μείωση των αδυναμιών και των ανθρώπινων παθών, την αποφυγή των ακραίων συμπεριφορών, και εδώ διαφαίνεται και ο ρόλος της διανοητικής αρετής, της φρόνησης, δηλαδή το σύνολο των λογικών κανόνων για την εκτέλεση μιας πράξης, ώστε να επιτευχθεί η μεσότης. Ο φρόνιμος άνθρωπος, ως ηθικό ον, θα βρει τον ορθό τρόπο και την αλήθεια, για κάθε πράξη.

Σκοπός της ηθικής ζωής κατά τον Αριστοτέλη, είναι η ευδαιμονία, την οποία στηρίζουν οι ηθικές αρετές. Ο φιλόσοφος θα υποδείξει ότι η ευδαιμονία δεν σημαίνει το να διάγει ο άνθρωπος ευχάριστα το βίο του, είναι κατεξοχήν ενέργεια της ψυχής, που προϋποθέτει την αρετή: *επειδ' εστίν η ευδαιμονία ψυχής ενέργεια τις κατ' αρετήν τελείαν, περί αρετής επισκεπτέον αν είν* (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια Α13,1102 α5-6). «Η ζωή της ηθικής αρετής και της φρόνησης, επειδή αφορά τα συναισθήματα που αναβλύζουν από τη σωματική μας φύση, είναι η ζωή του σύνθετου εκείνου όντος που αντιπροσωπεύει ο άνθρωπος και παρέχει μια ευδαιμονία που μπορεί να ονομαστεί και ανθρώπινη ευδαιμονία».⁵¹ Επομένως η ηθική ζωή συγκροτεί μια ευδαιμονία, αλλά και σύμφωνα με τον Ross *βοηθάει στη γένεση μιας ανώτερης μορφής ευδαιμονίας*.

Το αγαθόν στην αριστοτελική φιλοσοφία

Ο Αριστοτέλης στο πρώτο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχειών, ξεκινάει ως εξής: *πάσα τέχνη και πάσα μέθοδος, ομοίως δε πράξις τε και προαίρεσις, αγαθού τινός εφιέσθαι δοκεί, διο καλώς απεφήναντο ταγαθόν, ου παντ'εφίεται*. Κάθε δραστηριότητα του ανθρώπου έχει ως σκοπό της το αγαθό, που αποτελεί το στόχο όλων των πραγμάτων. Οι σκοποί είναι ανάλογοι των πράξεων, επιστήμες και τέχνες, ο σκοπός της ιατρικής είναι η υγεία, της ναυπηγικής το πλοίο..... Η ηθική του Αριστοτέλη ως τελεολογική, στοχεύει και σε έναν σκοπό που το ορίζει ως αγαθό και μάλιστα ως υπέρτατο αγαθό. Εδώ η διευκρίνιση του τελικού σκοπού των ηθικών πράξεων του ατόμου, εμπεριέχει και την πολιτική πραγμάτωση του ανθρώπου. Ο προσδιοριστικός όρος της ηθικής ως τελεολογικής, απαντάται σε συνάρτηση με το αγαθόν και διακρίνει τους σκοπούς σε αυτούς που αποτελούν μόνο ενέργειες και σε αυτούς που εκτός από ενέργειες είναι και έργα. Αυτή η

⁵¹Ross W.D.(2001,Αριστοτέλης. Στο: Μήτσου Μαριλίζα, Αριστοτέλης, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ.331.

συνάρτηση του αγαθού με το τέλος, αναδεικνύει ότι οι απαρχές του αγαθού στην αριστοτελική φιλοσοφία, σχετίζονται άμεσα με τους δρομολογημένους σκοπούς του ανθρώπου.⁵²

Η προϋπόθεση για το παραπάνω είναι *ει δη τι τέλος εστί των πρακτών ο δι αυτό βουλόμεθα, τάλλα δε δια τούτο, και μη πάντα δι'έτερον αιρούμεθα (...)* δήλον ως τούτ' αν είη ταγαθόν και το άριστον..(Αριστοτέλης Ηθικά Νικομάχεια, Α',1094a 20-25). Επειδή υπάρχουν πολλοί σκοποί ο άνθρωπος θα επιλέξει μερικούς και έτσι συνάγεται το συμπέρασμα ότι το κριτήριο της επιλογής είναι το *κύριος αγαθόν* και μάλιστα το *τέλειον τέλος*. Ο άνθρωπος πέρα από την επιλογή του αγαθού θα προσπαθήσει να κατακτήσει και τη γνώση της φύσεως του αγαθού, και το αγαθό φαίνεται να ανήκει στην πιο «αρχιτεκτονική» επιστήμη, την πολιτική. Η μεγάλη σημασία της πολιτικής, κατά τον Αριστοτέλη, κατέχει σημαντική θέση ανάμεσα στις επιστήμες που χρειάζεται η πόλη.

Η συλλογιστική σκέψη του φιλόσοφου μέχρι να φτάσει στον ορισμό του αγαθού, περιλαμβάνει και την αρμονία μεταξύ της νόησης και της ψυχής. Και η ενέργεια της ψυχής είναι χαρακτηριστικό του ενάρετου ανθρώπου, γιατί κάθε ενέργεια του συντελείται σύμφωνα με την αρετή που είναι «κτήμα» του. Αν είναι έτσι το ύψιστο αγαθό για τον άνθρωπο είναι ενέργεια ψυχής σύμφωνη με την αρετή, και αν υπάρχουν περισσότερες αρετές, τότε σύμφωνη με την καλύτερη και ποιο τέλεια από αυτές.(Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1098a 18-20). Καθώς η αρετή ανήκει στην ψυχή ως προς την ουσία της, και αυτό που προκύπτει από την ψυχή και από την αρετή της ψυχής, είναι το ίδιο πράγμα.

Τα αγαθά χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα εξωτερικά, αυτά που σχετίζονται με την ψυχή, και αυτά που σχετίζονται με το σώμα. Τα σημαντικότερα αγαθά κατά τον Αριστοτέλη, είναι τα ψυχικά, οι ψυχικές πράξεις και ενέργειες, που αποδίδονται στην ψυχή. Η ενέργεια της ψυχής εναρμονίζεται πλήρως με τη νόηση, κι αυτή η δραστηριότητα συνάδει με τα χαρακτηριστικά του ενάρετου ανθρώπου. Το τέλειο αγαθό χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της αυτάρκειας, το οποίο δεν αρκείται μόνο στον εαυτό του, αλλά παραπέμπει σε αυτό που είναι αρκετό για τον εαυτό του. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι το ύψιστο αγαθό είναι η ευδαιμονία. Κάποιοι ταυτίζουν την ευδαιμονία με την αρετή, άλλοι με την πρακτική σοφία, άλλοι με τη σοφία των φιλοσόφων. Η διαφοροποίηση αυτή γίνεται γιατί ο καθένας εκλαμβάνει αλλιώς την ουσία της ευδαιμονίας, διακρίνοντας τους σε κοινούς και σοφούς. Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν οι άνθρωποι που την αντιλαμβάνονται σύμφωνα με τις ανάγκες τους, ενώ στη δεύτερη, η ουσία της ευδαιμονίας

52 DuringIn. (1991), *Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*. Στο: Κοτζιά-Παντελή Π. *Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ.76-86.

παρουσιάζεται διαφοροποιημένη. Για να γίνει κατανοητή η παραπάνω διάκριση ο φιλόσοφος αναφέρει τα τρία είδη βίων.⁵³ Η προτεινόμενη μορφή βίου είναι αυτή που αρμόζει στα έλλογα όντα. Το είδος του βίου που επιλέγει ο κάθε άνθρωπος, φανερώνει και τον τρόπο που αντιλαμβάνεται το αγαθό και την ευδαιμονία. Ορίζει την ευδαιμονία «ως την τέλεια ενέργεια των κατεξοχήν ανθρώπινων δυνάμεων μας, η επίτευξη της οφείλεται στην αρετή. Η αρετή εξαρτάται από εμάς, όπως και η κακία. Η θεωρία του αντανakλά το αληθινό βίωμα της ζωής».⁵⁴

Έχοντας ως δεδομένο ότι η ευδαιμονία εναρμονίζεται πλήρως με την αρετή και αποτελεί μια κατάσταση που προσεγγίζει το τέλειον, συνεπώς η ευδαιμονία συντάσσεται με το άριστον μέρος του ανθρώπου, που είναι ο νους. Ο νους χαρακτηρίζεται ως άριστη ενέργεια του ανθρώπου που τα αντικείμενα του βρίσκονται στο πεδίο της γνώσης. Αυτή η ανώτερη ενέργεια του νου, βρίσκει την έκφραση της στη μελέτη της φιλοσοφίας, η οποία αποσκοπεί στη διανοητική και πνευματική ευδαιμονία. «Η ευτυχία, ως τελική εκπλήρωση της ανθρώπινης ζωής, τίθεται στην κορυφή των στόχων, αφού εν τέλει όλα τα αγαθά υπάρχουν για την επίτευξη της. Ο άνθρωπος που νιώθει δυστυχής είναι αδύνατο να έχει ολοκληρώσει την τελεολογική του αποστολή, καθώς δεν κατάφερε να φτάσει στην πληρότητα της υπέρτατης χαράς. Από αυτή την άποψη, κάθε αγαθό αποκτάει αξία μόνον εφόσον υπηρετεί αυτή την κατεύθυνση. Και αυτός είναι ο λόγος που προϋποθέτει η ανθρώπινη βούληση. Ο καταναγκασμός είναι η ακύρωση της ευτυχίας, αφού η καταπίεση είναι αδύνατο να συμπορευτεί με τη χαρά».⁵⁵

Ως άριστο μπορεί να κατανοηθεί η ευτυχία, η οποία αποτελείται από πολλά αγαθά, που διαμορφώνουν την αρετή της ψυχής. Το άριστο είναι συνδυασμός πολλών αγαθών, είναι ανθρώπινη πληρότητα, που απελευθερώνει την ψυχή από πάθη και ηδονές, οδηγεί στην ισορροπία και την αρμονία.

Η έννοια του αγαθού στην πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη

Η ηθική θεωρείται ως τμήμα της ευρύτερης πολιτικής επιστήμης, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη. Η Πολιτική και η Ηθική είναι δύο αυτόνομες περιοχές στην πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, που μπορούν να δεθούν αρμονικά μεταξύ τους. Η Πολιτική ως έννοια ευρύτερη, είναι σαν ένα είδος

53 Τρία είδη βίων κατά τον Αριστοτέλη: ο βίος των απολαύσεων και της ηδονής, ο βίος που αφιερώνεται στην πόλη, και ο βίος που είναι αφιερωμένος στη σπουδή και τη μελέτη (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλίο Α', 1095b 17-22).

54 Rourke F. (2019), *Ερμηνεύοντας τον Αριστοτέλη*. Στο: Μπουρλογιάννη Ξ., *Ερμηνεύοντας τον Αριστοτέλη*, Ινστιτούτο του βιβλίου Καρδαμίτσα, σελ.180.

55 Μπαντές Θ. (2019), *Ο Αριστοτέλης και η ταύτιση της ευτυχίας με την ηθική αρετή*. Στο: Ερανιστής, σελ.1.

παιδαγωγού, που κατευθύνει τον άνθρωπο στην άσκηση της αρετής, για να τον οδηγήσει στην προσωπική ευδαιμονία, και κατ' επέκταση στην ευδαιμονία και την ευημερία της πόλης. Η ηθική στοχεύει στην καλλιέργεια και την ορθή συμπεριφορά του ανθρώπου, για να τον κατευθύνει στην κατάκτηση των αρετών και στην ηθική του τελείωση. Η πολιτική με τη μορφή των πολιτευμάτων, θα συμβάλλει στη δημιουργία του καλού και του αγαθού πολίτη. Κοινό στοιχείο της ηθικής και της πολιτικής, είναι ο άνθρωπος, είτε ως άτομο, είτε ως πολίτης, και απώτερος στόχος είναι η προσωπική ευδαιμονία και η ευδαιμονία της πόλης.⁵⁶

Στο έργο του Αριστοτέλη, *Ηθικά Ευδήμεια*, στόχος του είναι να ορίσει το ανθρώπινο αγαθό για την πόλη, καθώς και το μέσο που μπορεί να επιτευχθεί. Στο ερώτημα, που έγκειται η ανθρώπινη ευτυχία, ο Αριστοτέλης απαντά: η πόλη είναι ο στόχος των διάφορων ανθρώπινων κοινοτήτων και υπάρχει με σκοπό το ευ ζην. (Αριστοτέλης,) Το ευ ζην, σχετίζεται προφανώς με την ευδαιμονία.⁵⁷

Ο ελεύθερος πολίτης, αυτός που έχει τη δυνατότητα να *άρχει* και να *άρχεται*, θα επιδιώξει την ευδαιμονία μέσα από τους θεσμούς της πόλης. Θα επιδιώξει το αγαθό, μέσα στην έλλογη ζωή του, που τον καθιστά άξιο να ασκήσει τα κοινωνικά του καθήκοντα και να διασφαλίσει την εκτίμηση και τη φιλία των συμπολιτών του. Στην αρχή των Ηθικών Νικομαχείων, αναφέρει ότι η πολιτική είναι *αρχιτεκτονική επιστήμη*, που από αυτή εξαρτάται η επιδίωξη του υπέρτατου αγαθού, και μέσα στην πόλη ο άνθρωπος πραγματοποιεί τη φύση του. Αλλά και η σωστή συμπεριφορά του ατόμου πραγματώνεται με τη βοήθεια των θεσμών και των νόμων της πολιτείας.⁵⁸

«Η ηθική δεν είναι ανεξάρτητη από την πολιτική, αλλά και η πολιτική εξαρτάται από την ηθική, και ως προς τις κατευθύνσεις και ως προς τα μέσα. Παρά ταύτα ένα ουσιώδες μέρος της ηθικής είναι απολιτικό. Αλλά και αντίστροφα, ένα ουσιώδες τμήμα της πολιτικής είναι αχαρακτήριστο ηθικά. Η πολιτική στον Αριστοτέλη δεν είναι ανεξάρτητη, αποκτά όμως την αυτονομία της».⁵⁹

Τα κεφάλαια 1 και 2 των Πολιτικών του Αριστοτέλη θέτουν τις βάσεις όλης της πολιτικής του φιλοσοφίας. Αποτελούν ένα σύνολο, το οποίο περικλείεται στην πρώτη φράση του έργου: *η πόλη έχει σκοπό της το ανώτατο αγαθό*. Το παραπάνω συμπέρασμα έχει τρεις προκείμενες: *η πόλη είναι μια μορφή κοινωνικής συμβίωσης και κάθε συμβιωτική κοινότητα έχει συσταθεί για χάρη ορισμένου αγαθού*. (Αριστοτέλης, Πολιτικά, Κεφάλαιο 1, 1252a 1 και 1252a 2). Ειδικότερα οι

56 Παπαδής Δ. (2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου, Καρδαμίτσα, σελ. 30-41.

57 Kullmann W (1996), *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη*, Στο: Ρεγκάκος Α. Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 14-32.

58 Κάλφας Β. (2004), *Ο Αριστοτέλης πίσω από τον φιλόσοφο*, Αθήνα, Καθημερινές εκδόσεις, σελ. 133-136.

59 Wolff F. (1995) *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική*. Στο: Πετρόπουλος Κ. Ν. *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, σελ. 26.

άνθρωποι ζουν συλλογικά σε πόλεις, όχι γιατί δεν μπορούν να επιβιώσουν μόνοι τους, αλλά για να επιδιώξουν το ύψιστο αγαθό. Και αυτό το ανώτερο αγαθό είναι η ευδαιμονία, που αντιστοιχεί τόσο στον πολίτη ατομικά όσο και στην πόλη ως σύνολο. «Δύο είναι οι προϋποθέσεις για να αποκτήσουν όλοι οι άνθρωποι ευδαιμονία, και η μια είναι να προσδιοριστεί σωστά ο σκοπός και το τέλος κάθε πράξης, η άλλη να βρεθούν οι κατάλληλες ενέργειες που οδηγούν στον τελικό σκοπό».⁶⁰ Για να επιτευχθεί το παραπάνω η πόλη θα πρέπει να κυβερνιέται άριστα, γεγονός που παρέχει μεγάλες δυνατότητες για ευδαιμονία. Και η ευδαιμονία είναι η τέλεια πράξη και η άσκηση της αρετής. Ο ευδαίμων άνθρωπος εξαιτίας της αρετής πράττει σωστά και οι πράξεις του είναι σπουδαίες και απόλυτα καλές. Το ευ ζην, το θεωρεί ο φιλόσοφος τον τελικό ανθρωπολογικό σκοπό, όχι σε σχέση με τα υλικά αγαθά, όσο με τις αρετές. Η ευδαιμονία είναι χαρακτηριστικό των ενάρετων και ηθικά καλλιεργημένων ατόμων. Έτσι για την απόκτηση της αρετής ορισμένα αγαθά προϋπάρχουν, άλλα, τα προετοιμάζει ο νομοθέτης. Όλοι οι πολίτες που συμμετέχουν ενεργά στην πόλη (και αυτό είναι απαραίτητο), να είναι ενάρετοι, έτσι ώστε η πόλη να ευημερεί. Η ευτυχία του ατόμου ταυτίζεται με την ευτυχία της πόλης.⁶¹

Για την ευδαιμονία της πόλης, όπου οι πολίτες της είναι ίσοι και όμοιοι, απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η αρετή της δικαιοσύνης και η πολιτική αρετή. Κάθε κοινότητα συγκροτείται με βάση το δίκαιο, *το δε κοινόν παν δια του δικαίου συνέστηκεν*, (Αριστοτέλης Ηθικά Ευδήμεια VII.9:1241b 17). Η δικαιοσύνη εδώ δεν είναι κοινωνική αρετή, αλλά είναι η αρετή της κοινωνικής συμβίωσης, η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας. Το αίσθημα της δικαιοσύνης δεν έχει νόημα έξω από την κοινωνική ζωή. Το δίκαιο και το άδικο, αποκτούν μεγάλη σημασία στην κοινωνική συμβίωση, και με τον διάλογο, απαιτείται λόγος και αντίλογος. Αυτός είναι ο δρόμος για την πρόσβαση στο κοινό αγαθό, την πολιτική δικαιοσύνη. Ο άνθρωπος που ζει στην πόλη ως μέρος ενός ενιαίου σώματος, που σέβεται και τηρεί τους νόμους και τους κανόνες, είναι ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. Ο άνθρωπος –ως πολιτικόν ζώνον– είναι το πιο θαυμαστό από όλα τα ζώα, ο απολιτικός άνθρωπος είναι θηρίο. Και αληθινά η δικαιοσύνη είναι αρετή πολιτική· γιατί με την απονομή της δικαιοσύνης εγκαθιδρύεται ευρυθυμία στην πολιτική κοινωνία, και η απονομή της δικαιοσύνης θα πει διάγνωση για το τι είναι δίκαιο και άδικο, (Αριστοτέλης, Πολιτικά Βιβλίο, 1253a 37-39).

60 Αριστοτέλης, Άπαντα, Τόμος 3, Πολιτικά 3. Στο: Αριστοτέλης, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, μεταφραστική ομάδα Κάκτου, Αθήνα(1993), Κάκτος,σελ.115.

61 WolffF.(1995)Ο Αριστοτέλης και η πολιτική. Στο: Πετρόπουλος Κ. Ν.Ο Αριστοτέλης και η πολιτική, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμิตσα,σελ.56-80.

Και στην πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη κυριαρχεί ο τελεολογικός χαρακτήρας. Το σύνολο των ηθικών και διανοητικών αρετών, οδηγούν στην ευδαιμονία του πολίτη, για αυτό και η πόλη αποτελεί το πεδίο που ο άνθρωπος διάγει ενάρετο και ευδαίμονα βίο. Για να επιτευχθεί αυτό η παιδεία των νέων στηρίζεται στην ηθική και διανοητική τους καλλιέργεια. Ο άνθρωπος επιδιώκει την ηθική για την προσωπική αυτοπραγμάτωση και ελευθερία. Ο ευτυχισμένος άνθρωπος είναι εκείνος που μπορεί να είναι χαρούμενος και ενάρετος και είναι σε θέση να αναπτύξει τον χαρακτήρα και το πνεύμα του. Τα υλικά αγαθά δεν αποτελούν το μέσο για την ευτυχία, αλλά συνδυάζονται με μέτρο με τα πνευματικά και ηθικά αγαθά και διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Δεν ακολούθησε ο Αριστοτέλης, τον άκρατο υλισμό, ούτε έφτασε στον μετριοπαθή ιδεαλισμό.⁶²

Στο τρίτο βιβλίο των Πολιτικών, ο φιλόσοφος κάνει λόγο για τον νομοθέτη ο οποίος έχει χρέος να φροντίζει την εκπαίδευση των νέων, γιατί αν δεν γίνει αυτό ζημιώνονται τα πολιτεύματα. Η εκπαίδευση πρέπει να είναι αντίστοιχη με το πολίτευμα, γιατί ο χαρακτήρας που είναι συγκεκριμένος σε κάθε σύνταγμα, συνήθως διατηρεί το σύνταγμα. Η δημοκρατία προστατεύει τη δημοκρατία, ενώ η ολιγαρχία εγκαθιδρύει την ολιγαρχία. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και για την άσκηση της αρετής. Για αυτό η εκπαίδευση πρέπει να είναι ίδια για όλους, και ο καθένας να μην εκπαιδεύει τα παιδιά του σύμφωνα με αυτά που πιστεύει. Γιατί τώρα σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα, υπάρχει διαφωνία σχετικά με τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης, αν οι νέοι θα διδάσκονται τα ίδια για την αρετή, ή τον άριστο βίο, ή στο αν η παιδεία επιδιώκει περισσότερο την ανάπτυξη του πνεύματος από την διαμόρφωση του ήθους. Η σωστή αγωγή των νέων είναι επιτακτική ανάγκη επειδή αυτό αρμόζει σε ελεύθερους πολίτες.

Ο Αριστοτέλης αποδίδει στην πολιτική ως κύρια αποστολή της, να δημιουργήσει μια ανθρώπινη ποιότητα, που οι πολίτες θα είναι ενάρετοι και τίμιοι, και αυτό πραγματώνεται εντός των ορίων της πολιτείας. Από την πλευρά του νομοθέτη, αν έχουν την υποχρέωση να γνωρίζουν τα ηθικά ζητήματα, είναι μόνο για να διορθώσουν τις ατέλειες ή να αντισταθμίσουν τις ελλείψεις ενός συστήματος ανεπαρκών νόμων, για να εγγυηθεί την εκπαίδευση των μελλοντικών πολιτών. Δεν διασφαλίζουν την ηθική αρετή. Σε καμιά περίπτωση ο φιλόσοφος δεν επιδιώκει να συστήσει ένα μοντέλο ενάρετου, καθολικής εφαρμογής, η σχετική σημασία της αρετής πρέπει να καθοριστεί από τον νομοθέτη, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της πολιτικής κοινότητας.⁶³

62 Τερζής Χ.(1998), *Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω,σελ.147-161.

63 Bodeus R.(1982), *Le philosophe et la cite, Paris*, Les Belles Lettres,σελ. 221-225

«Ο Αριστοτέλης θεωρείται γενικά μεταξύ των σύγχρονων ως ο αρχαίος φιλόσοφος που υπέταξε πιο έντονα την ηθική στην πολιτική. Έτσι ο Hegel μας λέει στις *Διαλέξεις του για την Ιστορία της Φιλοσοφίας*: «Ο Αριστοτέλης βλέπει στην πολιτική φιλοσοφία ολόκληρη την πρακτική φιλοσοφία στην καθολικότητα της. Το τέλος του κράτους είναι η καθολική ευτυχία γενικά. Σχετικά με την ηθική, ο Αριστοτέλης το αναγνωρίζει αφορά ασφαλώς πρώτα απ' όλα το άτομο, αλλά και βρίσκει την εκπλήρωσή του στους ανθρώπους, - άρα στην πολιτική».⁶⁴ Το ευ ζην του ατόμου σημαίνει την ευδαιμονία, που περικλείει αδιάσπαστα την ευτυχία και την αρετή. Αυτά πραγματώνονται μέσα στην πόλη, που το άτομο ευδοκimeί και σαν οντότητα και σαν πολίτης. Η πόλη επιτρέπει στον άνθρωπο να πετύχει την τελειότητα του. Κάνοντας την ηθική και την πολιτική ο Αριστοτέλης διακριτές πρακτικές επιστήμες, δεν εκφράστηκε ξεκάθαρα για αυτή τη διάκριση. Στην εξέλιξη του βιβλίου των Ηθικών Νικομαχείων, θα δώσει μια ένδειξη του υπέρτατου αγαθού, όχι ορισμό, και καταλήγει να ονομάσει την επιστήμη που έχει ως αντικείμενο της αυτό το υπέρτατο αγαθό, πολιτική, η οποία είναι *υπέρτατη και η πιο αρχιτεκτονική* από όλες, (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1094, a26-27). Η πολιτική επιστήμη δίνει αρκετές εξηγήσεις για αυτή την υπεροχή, μία είναι ότι η πολιτική αποφασίζει ποιες επιστήμες είναι απαραίτητες για την εκπαίδευση των πολιτών. Για να δικαιολογήσει ο Αριστοτέλης την πιθανή υπεροχή της πολιτικής έναντι της ηθικής γράφει *πώς αν υπάρχει ταυτότητα στο καλό της πόλης και στο καλό του ανθρώπου, είναι καθήκον και σαφώς πιο σημαντικό και τέλειο, να διαφυλαχθεί το καλό της πόλης*, (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1094b 6-10).

Αυτή η επιβεβαίωση της πρωτοκαθεδρίας της πολιτικής, έρχεται σε αντίφαση με άλλα κείμενα του Αριστοτέλη, που αναγγέλλει το έργο μιας *πρώτης φιλοσοφίας*, η οποία είναι η *αρχικώτατη των επιστημών*, γιατί έχει το προνόμιο να γνωρίζει ποιες ενέργειες οδηγούν το άτομο στο τέλος.⁶⁵ Στον απόηχο του Αριστοτέλη, και επεκτείνοντας την πολιτική του σκέψη, το άνοιγμα στη διαβούλευση και η άρνηση της απόλυτης υπεροχής της γνώμης, σημαίνει ότι στον πολιτικό τομέα, όταν οι απόψεις συγκρούονται, πρέπει να προβάλλονται για να ρίξουν φως στη συζήτηση, διαφορετικά δεν υπάρχει συζήτηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ RAWLS: ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

⁶⁴ Aubenque P.(1980), *Politique et éthique chez Aristote*. Στο: Ktema, τόμος 5ος, σελ.211.

⁶⁵ Ό.π.σελ.211-216.

α) Η δικαιοσύνη της πόλεως και η δικαιοσύνη της κοινωνίας

Ο Rawls στη *θεωρία της δικαιοσύνης*, αναφέρει πως ο ορισμός της δικαιοσύνης, από την οποία απορρέουν και άλλες έννοιες σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι αυτός της αποχής από την πλεονεξία. Ο φιλόσοφος προχωράει στη σύγκριση των δύο θεωριών, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει διακριτός ρόλος ατόμων και θεσμών. Ο ορισμός του Αριστοτέλη, προσδιορίζει τι ανήκει σε ένα πρόσωπο και τι του οφείλεται. Αυτό όμως πηγάζει από τους θεσμούς που νομοθετούν και στηρίζουν.⁶⁶ Ο Αριστοτέλης γράφει ότι, *ορώμεν δη πάντας την τοιαύτην έξιν βουλομένους λέγειν δικαιοσύνην* (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1129a 3-4), δίνει έμφαση στην έννοια έξις, μέσω της οποίας οι άνθρωποι επιθυμούν να είναι δίκαιοι. Είναι μια ηθική αρετή από την οποία πηγάζουν και άλλες, ο άνθρωπος την ασκεί όχι μόνο για τον εαυτό του αλλά και για τους συνανθρώπους του. Ο πρωταρχικός της σκοπός είναι η τήρηση και η υπακοή στους νόμους, για την εύρυθμη λειτουργία της πόλης, καθώς και την επιτέλεση δίκαιων πράξεων. Ορίζει ο Αριστοτέλης την έννοια του δίκαιου και του άδικου ανθρώπου, *το μεν δίκαιον άρα το νόμιμον και το ίσον, το δ' άδικον το παράνομον και το άνισον*, (Αριστοτέλης, 1129a 33-1129b 4), για να φτάσει στις έννοιες της πλεονεξίας και της αδικίας, που θα χρησιμοποιήσει ο Rawls για να αντιληφθεί τον ορισμό που δίνει ο Αριστοτέλης στη δικαιοσύνη. Δηλαδή ο Rawls αντιλαμβάνεται τον ορισμό για τη δικαιοσύνη από τις έννοιες δίκαιος και άδικος, και παρακάμπτει τον όρο έξις, που έχει πρωταρχική θέση στην αριστοτελική ηθική φιλοσοφία.

Στον ορισμό που δίνει ο Rawls για τη δικαιοσύνη, αναφέρει ότι είναι η πιο σημαντική αρετή των θεσμών, που αποτελεί μέρος της βασικής διάρθρωσης της κοινωνίας. Συμφωνεί με τον Αριστοτέλη ότι η δικαιοσύνη είναι κοινωνική αρετή και ως πλεονέκτημα της είναι η εφαρμογή της τόσο ατομικά όσο και για όλους τους πολίτες. Η συλλογιστική του Αριστοτέλη φτάνει να επισημάνει τη διαφορά αρετής και δικαιοσύνης, και να τονίσει ότι υπάρχουν πολλοί τύποι δικαιοσύνης, αλλά και θα αποκαλέσει αυτή τη μορφή δικαιοσύνης *όλη αρετή ή τέλεια αρετή:αυτήν μεν ούν η δικαιοσύνη ου μέρος αρετής, αλλά όλη αρετήν εστί*, (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1130b 6-9). Εφόσον στην αριστοτελική φιλοσοφία η αρετή και η δικαιοσύνη σχετίζονται άμεσα, ο νόμος επιτάσσει πράξεις σύμφωνες με την αρετή, και εμποδίζει την εκτέλεση άδικων πράξεων. «Η δικαιοσύνη είναι πρακτική γνώση και ηθική αρετή. Ως τέτοια πηγάζει από τον πρακτικό λόγο (πρακτική διάνοια) και την αρετή του, την φρόνηση. Έργο της

66 Rawls J.(1971), *A theory of justice*, Massachusetts,σελ. 10-11.

φρόνησης είναι η αναζήτηση της ανθρώπινης ευδαιμονίας στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας. Η έρευνα της φρόνησης στρέφεται προς δύο αντικείμενα: καταρχάς προς το ορθότερο πρότυπο οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης της πολιτικής κοινωνίας, και στη συνέχεια προς το αγαθό». ⁶⁷ Το πρώτο αναφέρεται στους νόμους που διέπουν την κοινωνία, και το δεύτερο αναφέρεται στην ηθική αρετή που προτείνεται ως τρόπος ζωής που στοχεύει στην ευδαιμονία.

Ο Rawls αντιλαμβάνεται την έννοια της δικαιοσύνης σε σχέση με την ελευθερία του ανθρώπου ως βασικό και πρωταρχικό δικαίωμα, που στην περίπτωση της απώλειας της ελευθερίας, αυτή η πράξη δεν θα κριθεί δίκαιη. Συνεπώς σε καμιά περίπτωση δεν νομιμοποιείται η στέρηση της ελευθερίας μιας ομάδας πολιτών, προς όφελος περισσότερων ατόμων, κάτι το οποίο προτάσσει ο φιλόσοφος έναντι στον ωφελιμισμό. Για να είναι μια κοινωνία δίκαιη, πρέπει να προασπίζονται οι ελευθερίες όλων των πολιτών, και σε καμιά περίπτωση να μην καταπατούνται. Η ελευθερία των ατόμων οφείλει να είναι αδιαπραγμάτευτη, όπως επίσης ασυμβίβαστες να παραμείνουν, κατά τον Rawls, και οι δύο πρώτες αρετές μεταξύ των ανθρώπινων ενεργειών, η αλήθεια και η δικαιοσύνη. ⁶⁸

β) Η πολιτική μορφή των αρχών της δικαιοσύνης του Rawls και ο χαρακτήρας των αξιών στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη

Η στενή σχέση πολιτικής και ηθικής στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη, έχει ως κοινό σκοπό την πραγμάτωση του αγαθού, του τέλειου αγαθού, που αποτελεί τελικό στόχο της ηθικής προσπάθειας του ανθρώπου, που είναι αυτοσκοπός. Η καλλιέργεια της ηθικής αρετής, δημιουργεί τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις για την ευδαιμονία της πόλης. Και εδώ η δικαιοσύνη ως αρετή, αφορά την θεωρία της ευδαιμονίας. Η ευδαιμονία του ανθρώπου συνδέεται με το σύνολο του ανθρώπινου βίου και τις λειτουργίες της ψυχής. Υπάρχει συνάφεια μεταξύ της ηθικής αρετής, του ορθού λόγου και της φρόνησης, γιατί κανένας δεν μπορεί να είναι αγαθός χωρίς φρόνηση, και ούτε φρόνιμος χωρίς τον ορθό λόγο. Η φρόνηση αποτελεί ανώτερη λειτουργία της ανθρώπινης ύπαρξης. Είναι έξη ή αρετή πρακτική και όχι θεωρητική. Στο πλαίσιο της τελεολογίας, η φρόνηση οδηγεί στην πραγμάτωση της ευδαιμονίας. Το σημείο αυτό διαφοροποιεί την αριστοτέλεια θεώρηση του αγαθού από την πλατωνική, όπου η γνώση του αγαθού είναι η μόνη

⁶⁷ Αγγελής Ν..(1996), *Η δικαιοσύνη ως όλη αρετή*. Στο: Δ.Ν. Κούτρας (επιμ.), 1996, Α' Διεθνές συνέδριο Αριστοτελική Φιλοσοφίας, (Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου): Η Αριστοτελική ηθική και οι επιδράσεις της, εκδ .Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ» Αθήνα 1996, σελ.13.

⁶⁸ Rawls J.(1971), *A theory of justice*, Massachusetts, σελ. 4-5.

οδός για τον ενάρετο βίο, όσο και στη νεότερη πολιτική φιλοσοφία, με διακριτό διαχωρισμό της ηθικής από την πολιτική. Στην αριστοτελική φιλοσοφία το ηθικό πράττειν συνδέεται άμεσα με το πολιτικό πράττειν, καθώς και με το κοινό συμφέρον, στο βαθμό που ο βίος του ανθρώπου πραγματώνει στα όρια της πόλης τα σχέδια ζωής του.

Στη νεότερη φιλοσοφία διασπάται η ενιαία πολιτική και ηθική θεώρηση, διαχωρίζεται το ηθικό από το πολιτικό πεδίο. Εισάγεται μια νέα θεωρία του αγαθού, που διέπει την κοινωνία, που αποβλέπει στους τρόπους με τους οποίους θα δράσει το άτομο για να πραγματοποιήσει τους σκοπούς του, και να κατακτήσει την ευδαιμονία. Ο διαχωρισμός της ηθικής από την πολιτική, εισάγει ένα αξιακό σύστημα, που δεν συνδυάζεται με μια ενιαία ηθική θεώρηση, ως προς την επίτευξη των ατομικών στόχων, σε μια εύτακτη κοινωνία.⁶⁹

Ο Rawls στην πολιτική του φιλοσοφία, προτείνει την έννοια της δικαιοσύνης ως ακριβοδικία, με κεντρική ιδέα τη δημιουργία μίας δίκαιης κοινωνίας στην οποία οι πολίτες επιλέγουν τις αρχές της δικαιοσύνης χωρίς προκαταλήψεις. Αυτό επιτυγχάνεται με το πέπλο της άγνοιας, όπου οι πολίτες δεν γνωρίζουν τη θέση τους στην κοινωνία, διασφαλίζοντας έτσι δίκαιες και ισότιμες αποφάσεις για όλους. Για τον Rawls η δικαιοσύνη δεν είναι συνδεδεμένη με την ηθική τελείωση του ανθρώπου, όπως συμβαίνει στην αριστοτελική φιλοσοφία, αλλά με την εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων και ευκαιριών στους πολίτες. Αυτό σημαίνει για τον Αριστοτέλη ότι η ηθική αρετή και το κοινό όφελος είναι στενά συνδεδεμένα, για τον Rawls η δικαιοσύνη αφορά την οργάνωση μιας κοινωνίας, ώστε να είναι δίκαιη, εύτακτη, ισόνομη, ανεξάρτητα από τις ηθικές επιδιώξεις των πολιτών. Ο Rawls, βάζει μια διακριτή γραμμή ανάμεσα στην ηθική και την πολιτική, και υποστηρίζει ότι η πολιτική εστιάζει στη συγκρότηση μιας δίκαιης κοινωνίας, και η ηθική στοχεύει στις προσωπικές επιδιώξεις του ατόμου.

Ο διαχωρισμός αυτός είναι χαρακτηριστικός της νεώτερης φιλοσοφικής προσέγγισης, όπου η πολιτική και η ηθική ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους, και η ευδαιμονία δεν αποτελεί τον κεντρικό στόχο του πολιτικού συστήματος.

γ) Το ορθολογικό σχέδιο ζωής και η ευδαιμονία

⁶⁹ Η απόπειρα διαχωρισμού της ηθικής από την πολιτική επιχειρείται από τον Thomas Hobbes, με το έργο του *Λεβιάθαν*, που υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος δεν είναι εκ φύσεως αγαθός, αλλά είναι εγωιστής και ηδονιστής. Γίνονται ανεξέλεγκτοι και προσπαθούν να δράσουν σύμφωνα με το συμφέρον τους, οδηγούνται στην απόλυτη καταστροφή. Για να υπάρξει ειρήνη, ο Hobbes, επινοεί τον Λεβιάθαν, το Κράτος, που ασκεί την εξουσία του για να κυριαρχήσει κοινωνική ειρήνη. Η πολιτική του φιλοσοφία δεν στηρίζεται στο υπέρτατο αγαθό, δεν επιθυμεί να οδηγήσει τους ανθρώπους στην αγαθότητα, θέλει να τους οδηγήσει σε μια ζωή χωρίς βία και συγκρούσεις, που θα εξασφαλιστεί μέσω της κρατικής εξουσίας. Παπαδής Δ. (2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου- Καρδαμίτσα, σελ.32-33.

Βασικό σημείο σχετικά με τον ορθολογικό τρόπο ζωής του ατόμου είναι ο προσδιορισμός της έννοιας του αγαθού. Γιατί «το ορθολογικό σχέδιο ζωής προσδιορίζει τη βασική σκοπιά από την οποία πρέπει να εκφέρονται, και εν τέλει, να εναρμονίζονται μεταξύ τους όλες οι συναφείς με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο αξιολογικές κρίσεις». ⁷⁰ Μπορούμε να θεωρήσουμε ένα άτομο ευτυχισμένο, όταν εκπληρώνεται ένα σχέδιο της ζωής του, και αισθάνεται ότι η καλή του τύχη θα συνεχιστεί. Η επίτευξη της ευδαιμονίας εξαρτάται και προϋποθέτει, σε κάποιο βαθμό, *καλή τύχη*. Επομένως η ευδαιμονία συναρτάται με ένα ορθολογικό σχέδιο, που για να στεφθεί με επιτυχία, περιλαμβάνει ενέργειες και στόχους που το άτομο επιδιώκει να πραγματοποιήσει. Η δεύτερη αναφορά έχει να κάνει με τον προγραμματισμό, τον σχεδιασμό και τα κίνητρα, που συνεπάγεται ασφαλή επίτευξη ενεργειών και μια ορθολογική βεβαιότητα για το αποτέλεσμα. Ένα σχέδιο περιέχει επιμέρους σχέδια, που κατηγοριοποιούνται ιεραρχικά και επιτρέπουν να πραγματοποιηθούν οι στόχοι.

Για την σύνταξη των ορθολογικών σχεδίων ζωής, ο Rawls αναφέρει, ότι ο καθένας δεν γνωρίζει πιο θα είναι το καλύτερο σχέδιο ζωής σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτουμε. Η επιλογή των σχεδίων είναι υποκειμενική υπόθεση. Στη θεωρία της δικαιοσύνης ο ορισμός της ευδαιμονίας αναφέρεται ως υποκειμενικός και ως αντικειμενικός. Σύμφωνα με τον αντικειμενικό ορισμό, τα σχέδια ζωής του ατόμου είναι ανάλογα με τον τρόπο της ζωής του και θα πρέπει να βασίζονται σε ορθές πίστεις. Ενώ ο υποκειμενικός ορισμός της ευδαιμονίας, όταν το άτομο πιστεύει στην επιτυχή έκβαση του σχεδίου του.

Τα σχέδια ζωής για να είναι ορθολογικά και να οδηγηθούν σε επιτυχία, είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί η χρονική τους δομή. Τα μακροπρόθεσμα σχέδια, στερούνται απαραίτητων πληροφοριών, οπότε η επιτυχία τους κρίνεται αμφίβολη. Για τη συγκεκριμένη περίπτωση ο Rawls αναφέρει την *αρχή της αναβολής*, «αν στο μέλλον θέλουμε να υλοποιήσουμε μια μεταξύ περισσότερων εναλλακτικών επιλογών χωρίς να είμαστε βέβαιοι ποια, *ceterisparibus*, τότε πρέπει να καταστρώσουμε από τώρα ένα ορισμένο πρόγραμμα, ούτως ώστε όλες αυτές οι επιλογές να είναι διαθέσιμες». ⁷¹

Αυτό που απασχολεί τον Rawls, είναι η σύνδεση αυτών των ορθολογικών σχεδίων με την έννοια του αγαθού, ώστε να συντάσσονται με βάση αυτή. Για αυτό το λόγο αναφέρει τις αρχές

70 Rawls J (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ., Βουτσάκης Β., Παιονίδης Φ., Παπαγεωργίου Κ., Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 472.

71 Ό.π. σελ 473.

ορθολογικής επιλογής, όπου σε συνάρτηση με την κατάσταση του ατόμου και τις συνθήκες της ζωής του προσαρμόζονται σε αυτά τα σχέδια.⁷² Όταν η αρχή της αποκλειστικότητας συνδυάζεται με την αρχή των αποτελεσματικών μέσων, θεωρείται ορθολογική η ιεράρχηση των μέσων για την επίτευξη των στόχων. Ο συνδυασμός των δύο πρώτων αρχών, όταν εισχωρήσει και η αρχή της μεγαλύτερης πιθανότητας, λειτουργεί ενισχυτικά, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που οι στόχοι είναι κάπως δύσκολο να πραγματοποιηθούν. Ένας δεύτερος παράγοντας που ενισχύει την αρχή της αποκλειστικότητας είναι ο συσχετισμός και με την αριστοτελική αρχή που συνδέεται άμεσα με τις ικανότητες και τις δεξιότητες των ανθρώπων, προκειμένου να πετύχουν τα σχέδια της ζωής τους.

Όσον αφορά τις αρχές ορθολογικής επιλογής, βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο Rawls, προσπαθεί να βρει τρόπους για την επιτυχή έκβαση των σχεδίων ζωής των ανθρώπων, που θα τους οδηγήσουν στην κατάσταση της ευδαιμονίας, βασικό σκοπό του ανθρώπινου βίου.

Όταν οι αρχές της ορθολογικής επιλογής δεν επαρκούν για να ρυθμίσουν την επιλογή των σχεδίων, «υπάρχει μια τυπική αρχή, που επιτάσσει να υιοθετούμε εκείνο το σχέδιο που μεγιστοποιεί το προσδοκώμενο καθαρό υπόλοιπο ικανοποίησης, ή για να διατυπώσουμε το κριτήριο με λιγότερο ηδονοκρατικό -αν και πιο ελεύθερο τρόπο, καλούμαστε να ακολουθήσουμε εκείνη την πορεία που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να πραγματώσει τους πιο σημαντικούς μας στόχους».⁷³ Για να απαντήσει, σε αυτό ο Rawls, εισάγει την έννοια της *διαβουλευτικής ορθολογικότητας*, ως μια διαδικασία κατά την οποία λειτουργεί δεσμευτικά βάσει αυτής, αποτελώντας το υποκείμενο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.⁷⁴ Από αυτό προκύπτει ο τρόπος, με τον οποίο το άτομο σκέφτεται προσεκτικά, αξιολογώντας αν τα οφέλη από την επιτυχία του σχεδίου δικαιολογούν τη διαβούλευση. Ένα άτομο ορθολογικό, δεν θα πάψει να διαβουλεύεται μέχρι που θα βρει το κατάλληλο σχέδιο, που θα είναι σε θέση να επιτύχει. Το ορθολογικό σχέδιο του ατόμου προσδιορίζει και το αγαθό του, έχει ίσως μια εύλογη πεποίθηση για το τι είναι αγαθό. Αν η επιλογή του αποτύχει, αυτό θα συμβεί γιατί η γνώση ή τα κριτήρια του είναι λανθασμένα, και όχι επειδή κατέληξε σε λάθος συμπεράσματα, ή βρισκόταν σε αδιέξοδο. Πάντως το άτομο πρέπει να ενεργεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην κατηγορήσει τον εαυτό του, για το ποια έκβαση

⁷² Οι αρχές της ορθολογικής επιλογής σύμφωνα με το Rawls, (Rawls J. (1971), *A theory of justice*, Massachusetts, σελ. 409-413), αριθμίζονται ως εξής: η αρχή των αποτελεσματικών μέσων, την οποία ο Rawls, χαρακτηρίζει ως το ορθολογικό κριτήριο της ορθολογικής επιλογής, όπου για να επιτύχουμε το σκοπό, να χρησιμοποιήσουμε τα δεδομένα μέσα. Η δεύτερη αρχή, της αποκλειστικότητας, ορίζει ότι ένα βραχυπρόθεσμο σχέδιο, θα επιλεγεί από ένα άλλο, αν είναι δυνατή η πραγμάτωση όλων των σκοπών του. Η τρίτη αρχή είναι η αρχή της μεγαλύτερης πιθανότητας, ως υποθέσουμε ότι οι σκοποί που μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω δύο σχεδίων, είναι οι ίδιοι. Η μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας συνηγορεί υπέρ της επιλογής ενός σχεδίου, όπως και ο περιεκτικός σκοπός.

⁷³ Rawls J. (1971), *A theory of justice*, Massachusetts, σελ. 416.

⁷⁴ Ό.π. σελ. 416-417.

θα έχει το σχέδιο του. Εφόσον τα σχέδια ζωής του ατόμου προσδιορίζουν το αγαθό, και το κριτήριο για το αγαθό είναι υποθετικό, με ανάλογο τρόπο όπως και με τις αρχές της δικαιοσύνης, η ορθολογική διαβούλευση, ως προς τον επιτυχή σχεδιασμό των σχεδίων της ζωής, και η επιλογή των αρχών της δικαιοσύνης, βρίσκονται σε συσχετισμό.

«Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η βούληση στρέφεται πάντοτε προς έναν σκοπό. Και επειδή τέλος (σκοπός) και αγαθό στον Αριστοτέλη ταυτίζονται, στρέφεται πάντοτε προς ένα αγαθό».⁷⁵

Ο σκοπός της βούλησης είναι να αναζητήσει το πραγματικά αγαθό, ενώ για το άτομο το αντικείμενο της βούλησης είναι να αναζητήσει αυτό που κατά κάποιο τρόπο του φαίνεται αγαθό. Το πραγματικά αγαθό το επιδιώκει ο σπουδαίος άνθρωπος, ενώ ο φαύλος άνθρωπος αρκείται σε αυτό που πιστεύει ότι είναι αγαθό. (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1113a 25-26). Εδώ ο Αριστοτέλης απαντάει στο ερώτημα, για το ποιος είναι ο κανόνας και το μέτρο για το ηθικώς ορθό. Ο σπουδαίος άνθρωπος, που γνωρίζει την αλήθεια και κρίνει σωστά, επιδιώκει και γνωρίζει το πραγματικά αγαθό, και επιλέγει με βάση αυτό την πορεία της ζωής του. «Το κριτήριο της αγαθότητας του αγαθού είναι ο αγαθός (σπουδαίος) και το κριτήριο του αγαθού (σπουδαίου) είναι το αληθινά αγαθό».⁷⁶

Για να χαρακτηριστεί ένα άτομο σταθερό, τονίζει ο Rawls, θα πρέπει τα αιτήματα του σε διαφορετικές χρονικές περιόδους να επιβεβαιώνουν το σχέδιο που ήδη έχει επιλέξει. Αυτή είναι η *αρχή της υπευθυνότητας απέναντι στον εαυτό του*, που έχει κοινά στοιχεία με την έννοια του ορθού. Σύμφωνα με αυτή την αρχή το άτομο δεν γίνεται να διαμαρτύρεται για πράξεις που έγιναν πριν, αλλά δεν αποκλείεται και η θελημένη αποδοχή των δυσκολιών, αλλά αυτό είναι δυνατόν να δικαιολογηθεί στο όνομα του αγαθού που προσδοκάται. Στη θεωρία του Rawls, η έννοια του αγαθού και του ορθολογικού, βρίσκονται σε μια εξάρτηση και αλληλεπίδραση. Στη θεωρία του αναφέρει για τα ορθολογικά σχέδια ζωής των ανθρώπων, και προσπαθεί να τη θεμελιώσει, με την έννοια του αγαθού. Όσον αφορά τη σημασία της ευδαίμονος ζωής για το άτομο, και την επιτυχία της, είναι ο καθοριστικός παράγοντας εκείνος για την λήψη των σωστών αποφάσεων και οι ανάλογες ενέργειες. Όταν ληφθεί υπόψιν και η ορθολογικότητα στις επιλογές και τις ενέργειες τότε «η αντίληψη του αγαθού ως ορθολογικότητας αφήνει το πρόσωπο και τις περιστάσεις στις οποίες βρίσκεται να απαντήσουν στο ερώτημα αυτό».⁷⁷

75 Παπαδής Δ.(2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου, Καρδαμίτσα, σελ. 54-55.

76 Ο. π. Σελ. 57-58.

77 Rawls J.(1971), *A theory of justice*, Massachusetts, σελ. 424.

Ενώ στον Rawls το άτομο μέσα από την πραγμάτωση των σχεδίων της ζωής του φτάνει στην ευδαιμονία, στον Αριστοτέλη, το άτομο μέσα από οποιαδήποτε ενασχόληση και δραστηριότητα, είτε τέχνη, είτε θεωρητική δραστηριότητα, αποβλέπει σε κάποιο αγαθό, που υπό συγκεκριμένους όρους και συνθήκες φτάνει στην ευδαιμονία του. Ο τελεολογικός αυτός χαρακτήρας της ανθρώπινης δράσης, αλλά και των προαιρέσεων, περιέχει ένα ιδιαίτερο νόημα για την έννοια του πολίτη στην αριστοτελική φιλοσοφία. Δεν πρόκειται για τον πολίτη μιας οποιαδήποτε τυχαίας κοινωνίας, αλλά για τον πολίτη μιας ιδεώδους κοινωνίας. Για τον Αριστοτέλη η έννοια της πολιτείας έχει δύο ορισμούς. Σύμφωνα με τον πρώτο η πολιτεία μιας πόλεως είναι η οργάνωση των διάφορων εξουσιών και προπάντων της κυρίαρχης εξουσίας. Με τον δεύτερο ορισμό είναι τα αξιώματα που κατανέμονται και ποιος είναι ο σκοπός της κάθε κοινωνικής ομάδας. Πολιτεία επίσης σημαίνει, τους πολίτες και συγκεκριμένα τους ενεργούς πολίτες, που κατέχουν αξιώματα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης μορφής πολιτεύματος. Συνιστά την τελειότερη μορφή κοινωνικού σχηματισμού, που εγγυάται την καλύτερη διαβίωση των πολιτών της. Η ιδέα περί αγαθού στον Αριστοτέλη, καταλήγει στη διατύπωση για να εξασφαλιστούν οι όροι που θα πραγματώσουν την ευδαιμονία των πολιτών. Η έννοια του καλού πολίτη, είναι ίδια με την έννοια του καλού ανθρώπου. Καλός άνθρωπος είναι ο φορέας πρώτα των ηθικών αρετών και έπειτα των διανοητικών. Η έννοια του καλού πολίτη δεν έχει οριστεί, όταν η αρετή του καλού ανθρώπου, συνδέεται με την αρετή του καλού πολίτη. Απλώς έχει γίνει σαφές ότι η έννοια του πολίτη βρίσκεται σε μια στενή σχέση με την έννοια του πολιτεύματος. Ο καλός πολίτης κατά τον Αριστοτέλη είναι, και είναι εκείνος που έχει την ικανότητα (αρετή) και να κυβερνά και να κυβερνάται με επιτυχία. (Αριστοτέλης, Πολιτικά 1277a 26-27).⁷⁸

Ο ενάρετος άνθρωπος κατακτά την ευδαιμονία, μέσα από λογικές και αγαθές πράξεις, που ακόμη και σε περιπτώσεις δυστυχίας ο ενάρετος αντιμετωπίζει με αξιοπρέπεια και θάρρος.

δ) Η «αριστοτελική αρχή» του Rawls, και οι πιθανές επιρροές ή συγκλίσεις με την αριστοτελική φιλοσοφία

Η αριστοτελική αρχή του Rawls σχετίζεται με τις θεωρίες για το αγαθό και τις πράξεις εκείνες που τείνουν προς την κατάκτηση του, που θα εξασφαλίσουν στο άτομο τον ευδαίμονα βίο του. Οι βασικοί όροι της ορθολογικής επιλογής και της διαβουλευτικής ορθολογικότητας, προσεγγίζουν τον σχεδιασμό για την πραγματοποίηση των σχεδίων ζωής, που προσδιορίζουν το ανθρώπινο

⁷⁸ Παπαδής Δ. (2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*, Αθήνα, σελ.-139-162.

αγαθό. «Η αριστοτελική αρχή έχει ως εξής: οι άνθρωποι απολαμβάνουν την άσκηση των - έμφυτων ή επίκτητων - ικανοτήτων τους, και αυτή η απόλαυση αυξάνεται ανάλογα με τον βαθμό ανάπτυξης ή τον βαθμό πολυπλοκότητας των τελευταίων ». ⁷⁹

Βασική μέριμνα του φιλόσοφου είναι η διερεύνηση των παραγόντων εκείνων που συγκροτούν το πρόβλημα της απόφασης. Πρόκειται για το πρόβλημα της απόφασης σχετικά με την επιλογή των σχεδίων ζωής, και καθορίζεται από τους ακόλουθους παράγοντες:

α) από τις ανθρώπινες επιθυμίες και τα ενδιαφέροντα, που επηρεάζουν την επιλογή αυτών των σχεδίων.

β) από τις ανθρώπινες ικανότητες και δεξιότητες, που είναι ανάλογες της εκπαίδευσης που έχει το άτομο, αλλά και τις εκάστοτε συνθήκες.

γ) από το κοινωνικό περιβάλλον που ζει το άτομο, τη δομή της κοινωνίας, το βαθμό που ενισχύει ή αποθαρρύνει τα σχέδια της ζωής των πολιτών της.

Το θέμα που αφορά την επιλογή των ατόμων ως προς τα ορθολογικά σχέδια, θα ήταν σωστό να έθιγε ζητήματα από την πλευρά της δικαιοσύνης, που να μπορούν να διευθετηθούν δια της προτεραιότητας του ορθού. Από τη στιγμή που θα επιλεγούν οι αρχές της δικαιοσύνης, δεν τίθεται θέμα συγκρότησης περί του αγαθού, που να συγκρούεται με τα κριτήρια της ορθολογικής επιλογής. Αυτό γίνεται εφικτό γιατί κάθε άτομο προσπαθεί να βρει το αγαθό, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, και πολλές φορές και με διαφορετική σημασία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με τους στόχους της παρούσας εργασίας, όπως παρουσιάστηκαν στην εισαγωγή, και μέσω των επόμενων κεφαλαίων επιχειρήθηκε να αναδειχτούν οι αποκλίσεις ή οι συγκλήσεις στη θεωρία του Rawls για το αγαθό στην πολιτική του φιλοσοφία από την μία μεριά, και στη θεωρία περί αγαθού του Αριστοτέλη από την άλλη πλευρά.

Η συγκριτική διερεύνηση κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο, κατέδειξε σημεία κοινά ή διαφορετικά μεταξύ των δύο φιλοσοφικών θεωριών, μέσα από το πρίσμα της πολιτικής ηθικής. Ειδικότερα στην συγκρότηση των πολιτικών κοινωνιών, στην περίπτωση του Αριστοτέλη, και τη σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής, προκρίνεται το ήθος και οι ηθικές πράξεις των πολιτών, στο πλαίσιο μίας κοινωνίας όπου οι ηθικές αξίες δρομολογούν το βίο του ενάρετου πολίτη. Αντίστοιχα στη θεωρία

79 Rawls (2001). *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ., Βουτσάκης Β., Παιονίδης Φ., Παπαγεωργίου Κ., Στυλιανίδης Ν., Τάκης Αν., *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 490.

του Rawls, οι όροι συγκρότησης της κοινωνίας, μετατίθενται σε μία υποθετική συμβολαιακή κατάσταση στην πρωταρχική θέση. Στην πρώτη περίπτωση οι αρχές της δικαιοσύνης συγκροτούνται μέσα στην πόλιν, στη δεύτερη περίπτωση συγκροτούνται εκτός του κοινωνικού πλαισίου, πίσω από ένα πέπλο άγνοιας. Έτσι οι αρχές της δικαιοσύνης που θα επιλέξουν είναι αντικειμενικές και δίκαιες για όλους, χωρίς προκαταλήψεις και προσωπικά συμφέροντα. Το πέπλο της άγνοιας επιτρέπει να αναπτυχθούν αρχές που προάγουν την μέγιστη ισότητα και δικαιοσύνη ανεξάρτητα από το ποιοί θα ωφεληθούν.

Για τον Rawls η κοινωνία χαρακτηρίζεται από την ταύτιση συμφερόντων, γιατί η κοινωνική συνεργασία προσφέρει αγαθά και αξίες, που ο καθένας ατομικά δεν μπορεί να πετύχει, αλλά και σύγκρουση συμφερόντων, γιατί ο καθένας επιθυμεί να αποκτήσει περισσότερα αγαθά από αυτά που απορρέουν από την κοινωνική συνεργασία. Έτσι αναπτύσσει τη θεωρία του αγαθού, όπου τα πρωταρχικά αγαθά διανέμονται στους πολίτες μέσω της δικαιοσύνης, και οι βασικοί κοινωνικοί θεσμοί στηρίζουν όλους τους πολίτες ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση. Οι αρχές της δικαιοσύνης θα αναζητηθούν στην πρωταρχική θέση, θα θέσουν θεμελιώδη δικαιώματα και υποχρεώσεις, και θα καθορίσουν τα πλεονεκτήματα της κοινωνικής συνεργασίας. Η αναζήτηση των αρχών της δικαιοσύνης θα γίνει σε μία εύτακτη κοινωνία, στην οποία οι πολίτες είναι ίσοι και ελεύθεροι. Από τη στιγμή που θα επιλεγούν οι αρχές της δικαιοσύνης, πίσω από το πέπλο της άγνοιας, κάθε άτομο επιλέγει τα σχέδια του, αρκεί να μην παραβιάζουν τις ήδη συμφωνημένες αρχές.

Στην αριστοτελική θεωρία, η δικαιολόγηση της δομής της πόλεως, είναι ταυτόσημη με την ευδαιμονία του πολίτη, επιβεβαιώνοντας ένα συνδυασμό της πολιτικής με την ηθική, βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας της πόλεως. «Η πόλη είναι μια πολλαπλότητα που έχει οργανωθεί ως ένα πράγμα, η ενότητα της είναι εκείνη του σκοπού, του αγαθού βίου των μελών της. Προϋπόθεση αυτής της ενότητας είναι η δυνατότητα ενιαίου ελέγχου εντός της χωρικής έκτασης που απαιτείται για την αυτάρκεια».⁸⁰ Οι αρετές αυτές δεν αφορούν μόνο τον σχεδιασμό της κοινωνικής δομής, αλλά και την υλοποίηση της ηθικής δράσης των πολιτών, που είναι απαραίτητη για την ομαλή κοινωνική συμβίωση.

Τόσο ο Αριστοτέλης όσο και ο Rawls, πιστεύουν ότι οι έννοιες του δικαίου και της δικαιοσύνης πηγάζουν από την έλλογη φύση του ανθρώπου, η οποία του επιτρέπει να σχηματίσει μια αντίληψη της δικαιοσύνης και να συμπεριφέρεται ανάλογα. Στο επίπεδο της κοινωνίας οι πολίτες αναζητούν διάφορες αντιλήψεις για το δίκαιο με αποτέλεσμα «να ερίζουν ως προς την κατανομή

80 ORourkeF.(2016), *Ερμηνεύοντας τον Αριστοτέλη*, Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου Καρδαμίτσα, σελ.122.

των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, που αφορούν στη δυνατότητα πρόσβασης σε αξιώματα κοινωνικής και πολιτικής δύναμης και τη διανομή των αγαθών».⁸¹ Η συναίνεση των πολιτών στις αξίες που τίθενται, οδηγούνται στην κοινωνική συνεργασία, στην ομαλή συμβίωση, στην εφαρμογή των νόμων, και στην αποτελεσματικότερη προστασία των συμφερόντων τους.

Σημαντικός παράγοντας που συνενώνει τους πολίτες προς έναν στόχο είναι η ανάγκη. Τόσο ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι ο άνθρωπος ως φύσει πολιτικόν ζώον, τον ωθεί η ανάγκη στη δημιουργία κοινωνίας, όσο και ο Rawls, αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως μια αναγκαιότητα, που εντός της πραγματώνεται η κοινωνική συνεργασία. Επομένως με την εξέλιξη της κοινωνίας, εξελίσσεται και η έννοια του δικαίου, η οποία από υποκειμενική, μετατρέπεται σε αντικειμενική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Κατά τον Rawls η εύτακτη κοινωνία διέπεται από την αρχή του αμοιβαίου οφέλους, και στον Αριστοτέλη κυριαρχεί η ευδαιμονία σε μια ορθή κοινωνία. Και οι δύο φιλόσοφοι προτείνουν ένα ιδεώδες πρότυπο κοινωνίας, με τον Αριστοτέλη να ορίζει την άριστη κοινωνία, που στοχεύει στην ευδαιμονία όλων των πολιτών, και τον Rawls, να υποστηρίζει την κοινωνική ένωση, που αποβλέπει στην καλλιέργεια των πολιτών, στην υλοποίηση των σχεδίων τους, και στην πλήρη αυτονομία τους. Για να επιτευχθεί αυτό το ιδεώδες, οι πολίτες θα πρέπει να υιοθετήσουν κάποιες αξίες που θα απορρέουν από τις αρχές της δικαιοσύνης, οι οποίες είναι η ελευθερία και η ισότητα. Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί με την σωστή διαπαιδαγώγηση των πολιτών σύμφωνα με τους κανόνες της ηθικής αρετής. Το δίκαιο ταυτίζεται με το ίσο, και τίθεται στο μέσο των δύο άκρων, της πλεονεξίας και της μειονεξίας. Ισότητα και δικαιοσύνη υπάρχει όταν όλοι οι πολίτες έχουν ίση μεταχείριση, και διεκδικούν τα αγαθά ανάλογα με την αξία τους, χωρίς να αδικείται κάποιος στη διανομή αγαθών, εξαιτίας της κοινωνικής του θέσης και τάξης. Αυτή την θέση επαναλαμβάνει αργότερα ο Rawls, με τις δύο αρχές της δικαιοσύνης, υποστηρίζοντας ότι όλοι οι πολίτες δικαιούνται ίσες ευκαιρίες, ενώ τίθενται όρια στα προνόμια των ευνοημένων, ώστε να μπορούν να φροντίζουν όσους έχουν ανάγκη. Η δικαιοσύνη στον Rawls δεν είναι μόνο δυνατότητα, αλλά και ηθικό-πολιτικό καθήκον, όταν δεν αντιβαίνει στην ελευθερία.

Η έννοια του αγαθού στον Αριστοτέλη είναι συνυφασμένη με την ευδαιμονία. Το συλλογικό αγαθό της πόλης προσδιορίζει την πραγμάτωση όλων των αναγκών του ανθρώπου, την παιδεία, την εκπαίδευση, την ασφάλεια...και αφορά και την πραγμάτωση του ευ ζην. Η ζωή αποκτάει

81Αγγελής Ν. (2000), *Λόγος, δίκαιο και δικαιοσύνη κατά τον Αριστοτέλη και τον Rawls*, Γ' Διεθνές συνέδριο Αριστοτελικής Φιλοσοφίας: Η κατ Αριστοτέλη πολιτική ισότητα και δικαιοσύνη και τα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας, εκδόσεις Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ» Αθήνα 2000,σελ.23.

νόημα όταν ο άνθρωπος προσπαθεί να φτάσει στο αγαθόν και μάλιστα στο υπέρτατο αγαθό. Στην προσπάθεια του ο Αριστοτέλης να προσδιορίσει αυτό το ανώτατο αγαθό, εμπλέκει την ανώτερη επιστήμη, την πολιτική με τις υπόλοιπες πρακτικές επιστήμες. Ηθική και πολιτική για τον Αριστοτέλη είναι αλληλένδετες και η μια συμπληρώνει την άλλη. Η ηθική ως μέρος της πολιτικής, ενδιαφέρεται για το ήθος του ανθρώπου, και η πολιτική βλέπει τον άνθρωπο ως οντότητα του συνόλου, και ως μέλος της πόλης επιθυμεί να αναπτύξει το ήθος του. Η πολιτική αποτελεί το μέσο που θα βοηθήσει το άτομο να ολοκληρωθεί πνευματικά και ηθικά, για να πετύχει την ευδαιμονία. Ο Αριστοτέλης θα υποδείξει στο άτομο να κατακτήσει την ευδαιμονία, δεν μας λέει όμως γιατί πρέπει να την επιδιώκουμε. Βασίζεται στα γεγονότα που προσφέρει η ζωή, για να ελέγξει τις διάφορες απόψεις για την ευδαιμονία. Επιλέγει τον θεωρητικό βίο, που οδηγεί στην ευδαιμονία και μάλιστα στην πνευματική ευδαιμονία.

Αποδίδει στην ευδαιμονία, στο αγαθό δύο χαρακτηριστικά: είναι *αυτάρκης*, δεν χρειάζεται τίποτε άλλο, παρά μόνο την ίδια, και είναι *μη συναριθμούμενον*, δηλαδή αν προσθέσουμε ακόμη ένα αγαθό στην ευδαιμονία, δεν θα έχουμε ένα μεγαλύτερο αγαθό, επειδή η ευδαιμονία από μόνη της είναι το μεγαλύτερο αγαθό, (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, 1097b 16-21). Η ευδαιμονία, πηγάζει από το έλλογο μέρος της ψυχής, είναι ενέργεια και κατά τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία της ψυχής, είναι θεωρία και νόηση, παρόμοια με τον βίο των θεών. Ο ευδαίμων βίος δεν παρέχεται ως χάρισμα, αλλά αποκτάται με άσκηση και αρετή, μαθαίνεται και κατακτάται. Πρόκειται ξεκάθαρα για μια ανθρωποκεντρική ηθική.⁸²

Ο Rawls, στη θεωρία της δικαιοσύνης υποστηρίζει, ότι το ορθολογικό συντάσσεται με το αγαθό. Το ορθολογικό άτομο, «διαθέτει ένα λογικά συνεπές σύνολο προτιμήσεων όσον αναφορά τις επιλογές που του προσφέρονται. Ιεραρχεί τις επιλογές αυτές ανάλογα με το πόσο ικανοποιητικά προάγουν τους στόχους του. Ακολουθεί το σχέδιο που θα ικανοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερες από τις προτιμήσεις του και έχει τις περισσότερες πιθανότητες να εκτελεστεί με επιτυχία».⁸³ Με την ορθολογική επιλογή τα άτομα στην πρωταρχική θέση, ομόφωνα επιλέγουν τις αρχές της δικαιοσύνης. Επίσης τα ορθολογικά πρόσωπα στοχεύουν στην απόκτηση περισσότερων πρωταρχικών αγαθών, ανεξάρτητα από τα ορθολογικά τους σχέδια. Η εξάρτηση των ορθολογικών προσώπων από τα πρωταρχικά αγαθά, εξηγεί ο Rawls, ότι οι βασικές ελευθερίες, (ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης,...) δημιουργούν το θεμέλιο για την εξάσκηση της ορθολογικής επιλογής

82 Κούτρας Δ. (2004), *Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλους*, Αθήνα: εκδ. Αθήνα, σελ. 104-114.

83 Rawls J. (2001), *Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο: Βασιλογιάννης Φ. Βουτσάκης Β. Παιονόδης Φ. Παπαγεωργίου Κ. Στυλιανίδης Ν. Τάκης Αν. *Θεωρία της δικαιοσύνης*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, σελ. 181.

πράξεων και σχεδίων, με κριτήριο την αντίληψη για το αγαθό. Αυτές οι ελευθερίες επιτρέπουν την απόκτηση του αισθήματος της δικαιοσύνης, όταν το άτομο ζει σε μια κοινωνία με θεσμούς που προάγουν τις πολιτικές ελευθερίες.

Η ορθολογικότητα των μερών, σχετικά με τα ορθολογικά σχέδια της ζωής τους, είναι και η αποδοχή της αριστοτελικής αρχής, η οποία συνδέεται με τις αρχές του αυτοσεβασμού, που αποτελεί βασικό πρωταρχικό αγαθό. Ο αυτοσεβασμός περιλαμβάνει δύο πλευρές: ότι το άτομο έχει μια βέβαιη αντίληψη για το αγαθό του και το σχέδιο της ζωής του μπορεί να υλοποιηθεί, και την εμπιστοσύνη που έχει το πρόσωπο στον εαυτό του, για την πραγματοποίηση των σχεδίων του. Όταν δεν υπάρχει ο αυτοσεβασμός, κλονίζεται η αντίληψη του για το αγαθό, και κάθε ενέργεια και προσπάθεια του φαίνεται μάταιη και κενή.

Το ορθολογικό πρόσωπο έχοντας στοχαστεί σωστά την αντίληψη για το αγαθό, είναι σε θέση να σχεδιάσει τους σκοπούς και τους στόχους του σε ένα ορθολογικό σχέδιο ζωής. Η πραγμάτωση της αντίληψης του αγαθού, καθρεφτίζεται σε ένα ορθολογικό σχέδιο, ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα που τείνει τις περισσότερες φορές να έχει και επιτυχή έκβαση. Ο Rawls, αναπτύσσοντας την αντίληψη του για το αγαθό ως ορθολογικότητα, περιγράφει ότι το ορθολογικό σχέδιο επιλέγεται από άλλα αντίστοιχα σχέδια, σύμφωνα με τις αρχές της ορθολογικής επιλογής, της αριστοτελικής αρχής και τις αρχές της διαβουλευτικής ορθολογικότητας. Η επιλογή των σχεδίων γίνεται με βάση την ορθολογικότητα ως υποκειμενική έννοια, προκειμένου να αποφευχθεί αυτή η απροσδιοριστία, ο Rawls, προτάσσει την ιδιότητα του έλλογου και την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού. Και οι στόχοι, οι σκοποί, οι ενέργειες και οι δράσεις του ατόμου, αλληλεπιδρούν με τις αντιλήψεις για το αγαθό. Αποτελούν ένα σημαντικό κίνητρο για τα μέρη της πρωταρχικής θέσης, επειδή επιδιώκουν να ενεργήσουν και να πετύχουν τα ορθολογικά σχέδια της ζωής τους, για να έχουν τη ζωή που επιθυμούν.

Έτσι η βασική προβληματική της παρούσης εργασίας, κινήθηκε στο πώς δρα ο άνθρωπος στο πλαίσιο της κοινωνίας, πως λειτουργούν οι όροι της κοινωνίας, και πως ο ίδιος στο συγκεκριμένο πολιτικοκοινωνικό σχηματισμό μπορεί να πετύχει και να ολοκληρώσει τα σχέδια της ζωής του, ώστε και ο δημόσιος λόγος των πολιτών να έχει νόημα, υπό συνθήκες νομιμότητας, ευταξίας, ισονομίας και ελευθερίας.

Συνοψίζοντας, θα επισημανθεί ότι η συγκριτική μελέτη της ηθικής του αγαθού στη σκέψη του Rawls, και της αριστοτελικής θεώρησης του αγαθού, αναδύει δύο διαφορετικές, αλλά και αλληλοσυμπληρούμενες προσεγγίσεις στην κατανόηση του ηθικού βίου και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η θεωρία του Rawls, παρέχει ένα ορθολογικό πλαίσιο για την επιλογή των αρχών

της δικαιοσύνης, που διασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες και δίκαιη κατανομή δικαιωμάτων, δίνοντας προτεραιότητα στους λιγότερο ευνοημένους. Εδώ επισημαίνει ο φιλόσοφος την θεμελιώδη πτυχή της προτεραιότητας του ορθού έναντι του αγαθού. Δηλαδή οι αρχές της δικαιοσύνης επιλέγονται ανεξάρτητα από τις διαφορετικές αντιλήψεις περί αγαθού στη ζωή. Αντίθετα η αριστοτελική ηθική προσεγγίζει το αγαθό ως την ολοκλήρωση της ανθρώπινης φύσης, μέσω της επίτευξης της ευδαιμονίας, η οποία ενσωματώνει την άσκηση της αρετής, και την ενεργή συμμετοχή στην πολιτική ζωή της πόλης.

Η συνδυασμένη εξέταση των δυο θεωριών, προσφέρει μια εικόνα για το πως μπορούμε να κατανοήσουμε και να επιδιώξουμε το αγαθό, τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Η ηθική του αγαθού, είτε μέσα από την ορθολογική δομή της δικαιοσύνης του Rawls, είτε μέσω της αριστοτελικής αρετής, μας καθοδηγεί προς τη δημιουργία μιας ζωής, και μιας κοινωνίας, όπου οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν πλήρως και δίκαια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δεσποτοπούλου Κ.Ι.(1978), *Μελετήματα φιλοσοφίας*. Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση

Γραμμένος Θ.(2021),*Ηθική φιλοσοφία*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Δραγώνα- Μονάχου Κ.Ι.(1978),*Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία*. Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά γράμματα.

Κάλφας Β.(2004), *Ο Αριστοτέλης πίσω από τον φιλόσοφο*. Αθήνα: Καθημερινές εκδόσεις.

Καντ Ι.(2019).*Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*. Στο: Ανδρουλιδάκης Κ.,Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών, Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Κόντος Π.(2000),*Η αριστοτελική ηθική ως οντολογία. Φρόνησις, τέχνη, σοφία*. Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

Κούτρας Δ. (2004),*Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλους*. Αθήνα: εκδόσεις Αθήνα.

Μιχαλάκης Α.(2018).*Το δίκαιο και το αγαθό*. Αθήνα: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Β έκδοση.

Παπαδής Δ.(2001), *Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη*. Αθήνα: εκδόσεις Ινστιτούτο του βιβλίου, Καρδαμίτσα.

Παπαγεωργίου Κ.(1994), *Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

Πεντζοπούλου-Βαλαλά (1998). *Προβολές στον Αριστοτέλη*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Ζήτρος .

Τερέζης Χ.(1998),*Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας*. Αθήνα: εκδόσεις Τυπωθήτω.

Σούρλας Π.(2020).*Ρυθμίζοντας τα του βίου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bodeus R.(1982), *Le philosophe et la cite. Recherches sur les rapports entre morale et politique dans la pensee d Aristote.* Paris, Les belles lettres.

DuringIn.(1991),*Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του.* Μετάφραση Κοτζιά-Παντελή Π. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Driver J.(2010),*Ηθική φιλοσοφία, οι βασικές της αρχές,* μετ. Μαρκόπουλος Ι.Ν. Θεσσαλονίκη:University Studio,Press,

FreedenM.(2021), *Φιλελευθερισμός, μια πολύ σύντομη εισαγωγή,* μετ. Παπαηλιάδη Μ., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

KullmannW. (1996),*Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη,* μετ. Ρεγκάκος Α. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

WolffF.(1995),*Ο Αριστοτέλης και η πολιτική,* μετ. Πετρόπουλος Κ. Ο Αριστοτέλης και η πολιτική, Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Καρδαμίτσα.

RachelsJ- RachelsS.(2012),*Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας,* μετ. Μπαμιατζόγλου Ξ. Αθήνα: Οκτώ.

RawlsJ.(2016). *Κοινωνική δικαιοσύνη και καντιανή ηθική,* μετ..Α.Μιχαλάκης,Λ.Μελά. Αθήνα:LiberalBooks.

RourkeF.(2019), *Ερμηνεύοντας τον Αριστοτέλη,* μετ. Μπουρλογιάννη Ξ. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου Καρδαμίτσα.

Ross W.D.(2001) *Αριστοτέλης,* μετ. Μήτσου Μαριλίζα. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Ross W.D.(1995). *Aristotle,* Routledge. New York, London:Routledge.

ΠΗΓΕΣ

Ρωλς Τ.(2001),*Θεωρία της δικαιοσύνης*. Στο:Βαιλογιάννης Φ.,Βουτσάκης Β.,Παιονίδης Φ.,Παπαγεωργίου Κ.,Στυλιανίδης Ν.,Τάκης Αν. εκδόσεις Πόλις.

Rawls J.(1971),*A theory of Justice*, Massachusatts ,p.Harvard College.

Ρώλς Τ.(2004), *Πολιτικός φιλελευθερισμός*. Στο: Σ.Μαρκέτος.Ο πολιτικός φιλελευθερισμός. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Βιβλία Α-Δ, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Λυπουρλής Δ. Αθήνα, εκδόσεις Ζήτρος.

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Βιβλία Ε-Κ,εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Λυπουρλής Δ. Αθήνα, εκδόσεις Ζήτρος.

Αριστοτέλης, *Πολιτικά 3*, Τόμος 3,εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, μεταφραστική ομάδα Κάκτου, Αθήνα(1993),εκδόσεις Κάκτος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

Αγγελής Ν.(1996), *Η δικαιοσύνη ως όλη αρετή*. Στο: Δ.Ν.Κούτρας (επιμ.),1996, *Η αριστοτελική ηθική και οι επιδράσεις της*. Πρακτικά Α΄ Διεθνές συνέδριο αριστοτελικής φιλοσοφίας,(Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου 1995),Αθήνα: εκδόσεις Εταιρεία αριστοτελικών μελετών , Το Λύκειον.

Αγγελής Ν. (2000),*Λόγος, δίκαιο και δικαιοσύνη κατά τον Αριστοτέλη και τον Rawls*,Γ΄ Διεθνές συνέδριο Αριστοτελικής Φιλοσοφίας: Η κατ Αριστοτέλη πολιτική ισότητα και δικαιοσύνη και τα προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας, εκδόσεις Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών «Το Λύκειον.

Βιβριβιδάκης Στ.(1996),*Το πρόβλημα της ιδιαιτερότητας της ηθικής γνώσης στα Ηθικά Νικομάχεια*. Στο: Δ.Ν.Κούτρας (επιμ.),1996, *Η αριστοτελική ηθική και οι επιδράσεις της*. Πρακτικά Α΄ Διεθνές συνέδριο αριστοτελικής φιλοσοφίας,(Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου 1995), Αθήνα: εκδόσεις Εταιρεία αριστοτελικών μελετών , Το Λύκειον.

Κούτρας Δ..(1996), *Η αριστοτελική αντίληψη για την ηθική αρετή*. Στο: Δ.Ν.Κούτρας (επιμ.), 1996, *Η αριστοτελική ηθική και οι επιδράσεις της*. Πρακτικά Α΄ Διεθνές συνέδριο αριστοτελικής φιλοσοφίας, (Αθήνα 24 Μαΐου- 26 Μαΐου), 1995), Αθήνα: εκδόσεις Εταιρεία αριστοτελικών μελετών, Το Λύκειον.

ΑΡΘΡΑ

Aubenque P.(1980), *Politique et éthique chez Aristote*. Στο: Ktema, τόμος 5ος.
<https://www.persee.fr/doc/ktema>.

Μπαντές Θ. (2019). *Ο Αριστοτέλης και η ταύτιση της ευτυχίας με την ηθική αρετή*. Στο: Ερανιστής

Rawls J. (1995), *Η απάντηση του Rawls στον Habermas*. Στο: Journal of Philosophy, *Η απάντηση του Rawls στον Habermas*.